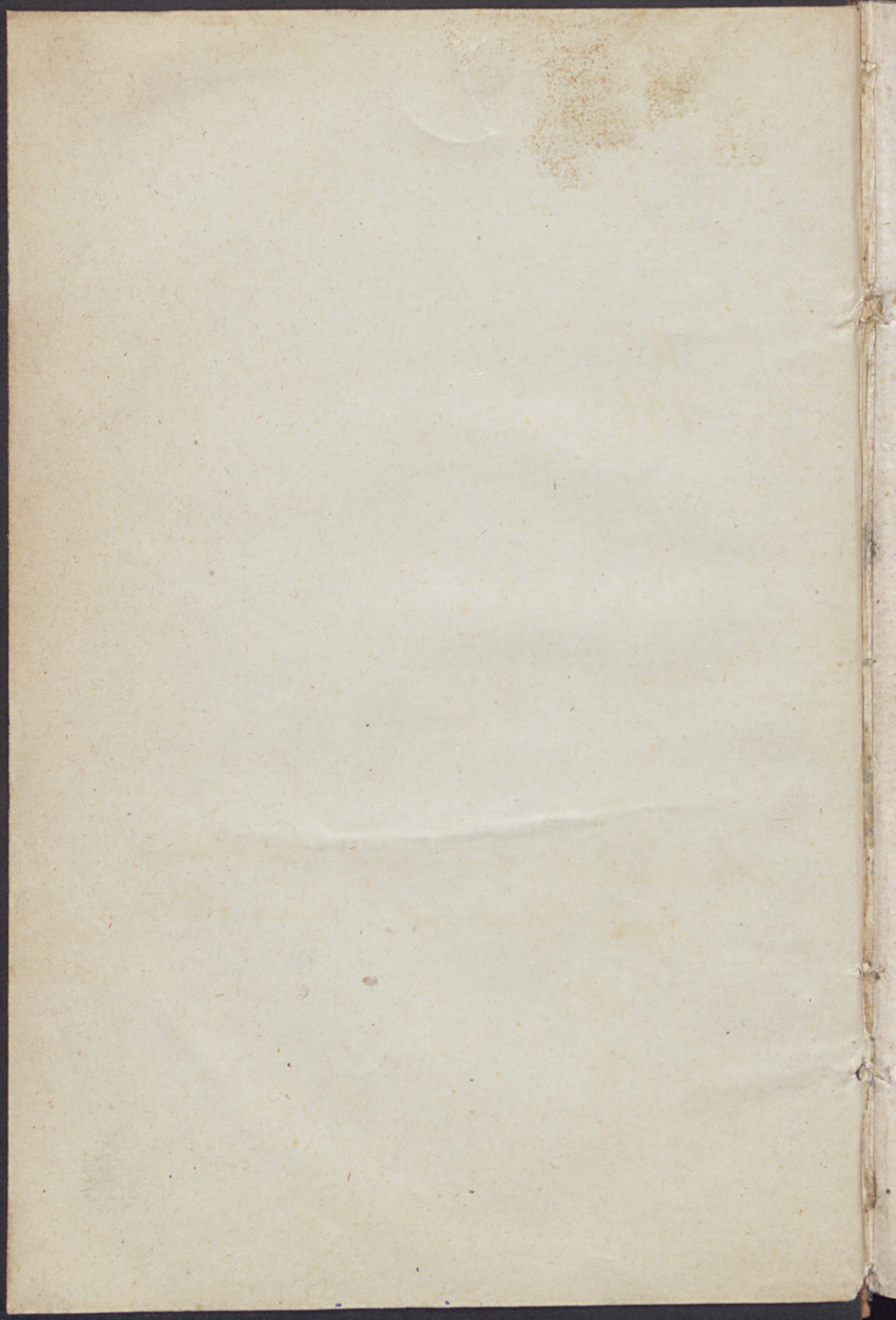

756142

Z

##.

A'

PHILOSOPHIA'
ENCYCLOPAEDIAJA.

a
135

A' Halgatók' Szám.

készitette

KÖTELES SÁMUEL

a' N. Enyedi Ref. Collegiumban a' Philoso-
phiának közönséges, és rendes Tanítója.

*Ar. Esterházyi Diák- és Mag. Könyvtárak
Főp. Könyvtárnok Csoma Mihály 1833.
10. máj.*

NAGY ENYEDEN,

Nyomtattatott a' Ns. Ref. Collegium betüivel
Fiedler Gottfried által 1829.

A.S. PATAKI
ÁLLAMI TANITÓKÉPEZDE.

117

9

117

...a Maji 1829.

Samuel Méhes m. p.
Revisor.

[Faint, illegible handwritten text in brown ink, possibly bleed-through from the reverse side of the page.]

BÉVEZETÉS.

---

1. §.

Az Encyclopaedia megfogása.

Az Encyclopaedia közönségesen teszi valamely Tudománynak röviden, kerekdeden, és egybefüggőleg való előadását.

A' Tudományoknak encyclopaediai Előterjesztése olyan dolog, mint a' Mathematicusoknál az Ichnographia, mely szerint egy nagy kiterjedésű vidéknek képe kitsinyben levétetik, és nézhetőleg előnkbe terjesztetik.

Ennél fogva az Encyclopaediában egy egész Tudománynak kiterjedését, és részeit éppen úgy lehet látni, mint az Ichnographiában egy vidéknek tárgyait, és részeit.

2. §.

Közönséges, és különös Encyclopaedia.

Az Encyclopaedia lehet vagy közönséges, vagy különös.

- a) A' közönséges minden Tudományokat
- b) A' különös pedig különösön valamely fő Tudományt illet.

A' Tudományoknak közönséges Encyclopaediája olyan, mint a' föld kerekiségének közönséges Abraszsa; a' különös pedig olyan, mint valamely Tartománynak különös Rajzolatja. a)

A' közönséges Encyclopaedia a' következő pontokat adja elő:

a) Előnkbe terjeszti az emberi esméreteknek nagy mezejét, melyben minden Tudományok systemás rendel előadattatnak.

b) Megjegyzi azt a' közönséges forrást, melyből azok erednek, és mint meg annyi folyamatok szerteszéljel elágoznak.

c) Előadja minden egyes Tudománynak foglalatját, kiterjedését, tzeljét, és hasznát — megemlitvén azokat a' fő változásokat, mellyeken az egyik, vagy másik Tudomány keresztül ment, míg a' maga jelenvaló formáját nyerte.

d) Előadja a' Tudományoknak egymással való költsönös öszvefüggéseket, és egy másba való befolyásokat.

---

a) A' közönséges Encyclopaediára ajánltatnak:

1. Fr. Baconis de Verulamio, de augmentis Scientiarum Libri IX. Lugd. Batav. 1652.

2. Gesneri Primae lineae Isagoges in eruditionem universam. Lips. 1774.

3. Buhle Grundsätze einer allg. Encyclopaedie der Wissenschaften. Lemgo. 1790.

4. Eschenburg, Lehrbuch der Wissenschaftskunde. Berlin und Stettin. 1800.

3. §.

Formás, és materiás Encyclopaedia.

Az Encyclopaedia, akár közönséges, akár különös légyen, lehet formás, és materiás.

1. Formás az Encyclopaedia, ha abban, vagy minden Tudományoknak, vagy valamely egyes Tudománynak csak közönséges Rajzolatja adatik.

2. Materiás az Encyclopaedia, ha az, a' Tudománynak rövid, és summás foglatját, fő részeit, és tanításait tzeleányos rövidséggel előadja.

Az elsőben az ember csak közönséges Átnézést nyer magának, és az, az embernek esméreteit intensive, vagy gyökeresen keveset szaporítja. A' második pedig a' részekbe is béereszkedik, és az által az embernek esmérete teljesebb, és gyökeresebb lészen.

4. §.

A' Philosophia' Encyclopaediája.

A' Philosophia' Encyclopaediája teszi a' Philosophia' Systemájának rövid, és tzélerányos Előterjesztését, 's mintegy Ichnographiáját, melyben a' Philosophia' körébe tartozó Tudományok egyenként lerajzoltatnak; egyszersmind pedig azon Tudományoknak költsönös öszvefüggések, és egy máshozvaló viszonyok előadatik.

De ezen az Előterjesztésen kívül a' Philosophia' Encyclopaediája még többre is kiterjed. Előadja t. i. azokat az Előesméreteket, mellyek a' Philosophiának fundamentomul szolgálnak, és annak teljesebb, és gyökerebb megértésére szükségesképpen megkívántatnak.

5. §.

Részei a' Philosophia Encyclopaediájának.

A' Philosophia' Encyclopaediáját el lehet osztani három Szakaszokra.

ELSŐ SZAKASZ.

Ez a' Szakasz magában foglalja a' Philosophia' megértésére szolgáló Előesméreteket.

Ebben a' Szakaszban a' következendő
Tzikkellyeket lehet tenni:

ELSŐ TZIKKELY.

A' Philosophiának megfogása.

MÁSODIK TZIKKELY.

A' Philosophia' tárgya.

HARMADIK TZIKKELY.

A' Philosophia' kutfeje.

NEGYEDIK TZIKKELY.

A' Philosophia' tzélja.

ÖTÖDIK TZIKKELY.

A' philosophálásnak, vagy böltselkedésnek
módjai.

HATODIK TZIKKELY.

A' philosophiai fő Systemák.

MÁSODIK SZAKASZ.

A' Philosophiának Systemája.

ELSŐ TZIKKELY.

A' szemlélődő Philosophia' részei.

MÁSODIK TZIKKELY.

A' tselekvő Philosophia' részei.

HARMADIK TZIKKELY.

A' segéd, és atyafias Tudományok.

HARMADIK SZAKASZ.

A' Philosophiának principiuma, és befolyása
az emberi boldogságba.

ELSŐ TZIKKELY.

A' Philosophia' principiuma.

MÁSODIK TZIKKELY.

A' Philosophiának az emberi boldogságba
való befolyása.

6. §.

Haszna a' Philosophia Encyclopaediájának.

A' Philosophia Encyclopaediájának a'
Kezdőre nézve, nagy haszna vagyon. Ugyanis

a) Az encyclopaediai Előterjesztés által a' Kezdő tiszta esméretet szerez magának a' Philosophiának természetéről, tárgyáról, kutfejről, tzéljáról, és kiterjedéséről. Ennél fogva készítettik a' Philosophiának teljesebb, és gyökeresebb megértésére.

b) A' Philosophia egy nagy kiterjedésű Egész. Hogy ezt a' nagy Egészet tisztán le-

hessen képzelni, és felfogni, szükséges annak Rajzolatját kicsinyben levenni, melynél fogva a' Philosophiának nagy mezejét, és annak körébe tartozó Tudományokat, 's ezeknek fő részeit a' Kezdő nézhetőleg maga eleibe terjesztheti.

Ezen ichnographiai Rajzolat nélkül a' Kezdő egy nagy erdőbe menne bé, melybe magát nem tudna feltalálni. Következőleg az Encyclopaedia a' Kezdőre nézve azt a' szöveget teszi, a' mellyet egy Utazóra nézve térszen azoknak a' Tartományoknak Földabrássza, a' mellyeken keresztül akar utazni.

ELSŐ SZAKASZ.

A' Philosophia' megértésére szolgáló Elő-
eszméreték.

ELSŐ TIZIKELY.

A' Philosophia' megfogása.

7. §.

Az eszméreték' nemei, a' Kútűkre nézve.

Minden mi eszméreteink, a' kútűkre nézve, mellyekből azok erednek, kétfélék:

1. Tiszták, tapasztalás előttiék, vagy az okosságból folyók (cognitiones purae, a priori, seu rationales) mellyek a' tapasztalásnak befolyása, és segedelme nélkül, a' tiszta okosságból megérthetők. P. o. hogy valamely Vallásnak bévételére erőszakkal senkit se lehet kényszeríteni, tudom abból, hogy a' Vallásbéli hitnek fundamentuma a' belső meggyőződés, mellyel a' kényszerítés öszve nem férhet.

2. Tapasztalati esméretek (cognitiones empiricae, seu a posteriori) azok, mellyeket vagy a' külső, vagy a' belső tapasztalásból tudunk. P. o. Hogy a' Világosság' sugára egyenes lineában terjed, vagy hogy az arany 19-szer nehezebb a' víznél, tudom a' külső tapasztalásból. Hogy egyik képzet felserkenti a' másikat, tudom a' belső tapasztalásból.

8. §.

Szoros meghatározása ezen kétféle esméreteknek.

A' Leibnitz, és Wolf Oskolája a' tapasztalás előtti, és tapasztalati esméretek logikai, vagy szélesebb értelemben vette:

a) Ha az ember az okokról a' mivekre — a' praemissákról a' következésekre szállott le: abban az esetben az esméretet nevezte tapasztalás előttinek. (Cognitio a priori) És így azt alkalmaztatta a' jövődő dolgokra.

b) Ha az ember a' mivekről emelkedett fel az okokra: abban az esetben az esméretet nevezte tapasztalatinak (cognitio empirica, seu a posteriori) Következőleg a' tapasztalati esméretet szabta vagy a' jelenvaló, vagy az elmúlt dolgokra.

Kant ellenben az esméreteknek ezen két nemeit teljes, és szoros értelemben vette.

1. Tapasztalás előttinek nevezte azt az esméretet, a' mely merőbe független a' tapasztalástól — noha a' tapasztalás alkalmatosságával fejlődik ki. P. o. Hogy a' karika sugárai egy máshoz egyenlők, annak megmutatására nem szükség a' tapasztaláshoz folyamodni. a)

2. Tapasztalati esméreteknek nevezi mind azokat, a' mellyek akár közvetlenül, akár közvetőleg a' tapasztalásból származnak — ha szinte a' következtetéseknek leg hosszabb sora által hoztuk is ki azokat a' tapasztalásból. b)

a) Ílyenek a' Mennyiség, és az Értelem Tudomány-nyának Principiumai. Ílyenek azok az esméretek is, mellyek a' Természet törvényének, és az Erköltstudománynak tiszta részében előfordúlnak.

b) Ez a' kifejezés: tapasztalás előtti (a priori) vétetett attól a' rendtől, mellyel az esméret származik. P. o. minekelötte a' tapasztalás minket megtanítva, tudjuk, hogy a' Térnek tsak három mérése vagy on, 's több nem lehet. Ebben az esetben tehát az esméret megelőzi a' tapasztalást.

Ez a' kifejezés: tapasztalás utánni (a posteriori) hasonlóképpen attól a' rendtől vétetett, melyben a' tapasztalati esméret áll a' tapasztaláshoz. Elsőbben tapasztalni kell, és azután származik az esméret.

9. §.

Characteri a' tiszta esméreteknek.

A' tiszta, vagy az okosságból folyó esméreteknek két Characterek vagy on.

Tiszta az esméret:

1. Ha teljes, és tökéletes értelemben községés. Következőleg kifogást nem szenved.
2. Ha valamely esméret tökéletes szükségességgel bír — következőleg annak az ellenkezőjét még tsak gondolni is lehetetlen.

Ezen két characterek közül az egyiket se vehetjük a' tapasztalásból, mely szünte-

len változó. Ebből önként következik, hogy a' szoros közönségesség, és szükségesség megismértelő bélyege a' tapasztalás előtti, vagy a' tiszta okosságból folyó esméreteknek.

10. §.

Vagynak tiszta esméretek.

Hogy vagynak tiszta esméretek, azt a' következő okok bizonyítják:

1. A' tapasztalás minket tökéletesen közönséges igazságokra nem vihet. Mert a' mi tapasztalásunk soha se terjedhet ki minden lehetséges esetre. Következőleg az inductio a' tapasztalás' körében soha se lehet teljes, és általános. (absoluta.)

Hogy ha azért a' mi esméreteinknek másájában vagynak tökéletesen közönséges igazságok: (a' mint azt a' Mathesis, Logika, Természet törvényne, és az Erköltstudomány bizonyítja) nyilván való dolog, hogy azok nem származhattak a' tapasztalásból.

2. A' tapasztalás minket nem vihet szükséges igazságokra.

Mert a' tapasztalás csak annyit bizonyít, hogy valamely dolog így, és nem másképpen

vagyon. Hogy pedig annak szükségesképpen így kellessék lenni, azt nem bizonyítja.

Hogy ha csak ugyan vagynak ilyen igazságok: (a' mint azt az említett Tudományok bizonyítják) ugy ismét azt kell állitnunk, hogy azok nem származtak a' tapasztalásból. a)

---

a) Igaz, hogy minden mi esméreteink a' tapasztalással kezdődnek. A' tapasztalás által gerjesztetik munkásságra az Esmérőtehetség: de azután az emberi elme önnön munkássága által is fejt ki magából némely esméreteket, és principiumokat. Így némely esméret egy felől a' tapasztalás' szülöttje, másfelől pedig származik a' gondoló Valoságnak természetéből, és eredeti alkotásából — mint a' Spanyol viaszba nyomott figura egy felől a' Spanyol viasznak, más felől pedig a' petsényomonak mive.

11. §.

Mathematikai, és philosophiai esméretek.

A' tiszta, vagy okossági esméretek vagy matematikai, vagy philosophiai esméretek.

1. Matematikai esméretek azok, mellyek az emberi elmének tiszta nézésében nézhetőleg lerajzoltathatnak, egybe alkottathatnak, és nézhetőleg az elme eleibe terjeszthetnek. Illyenek minden mennyiséget tárgyozó megfogások, és principiumok.

2. Philosophiai esméretek azok, mellyek nem lehetnek tárgyai a' tiszta nézésnek, hanem csak az Értelemnek. Ennél fogva azok az elmének tiszta nézésében nem is rakattathatnak egybe, hanem egybe rakatnak egyedül az Értelem által, és a' szók' segedelmével másokkal közöltetnek. P. o. a' virtusnak, szabadtságnak, kötelességnek, és az Istennek képzetei a' tiszta nézésben le nem rajzoltathatnak, 's egybe nem rakattathatnak.

Illyen két különböző tulajdonságuk, és természetük lévén a' matematikai, és philosophiai esméretek, abból önként következik: hogy a' matematikai, és philosophiai Tudományok két különböző mezőket formálnak, és azokat nem lehet ugyan azon egy mezőbe vetni, mint Aristoteles tselekedett.

12. §.

A' megfogások' egyberakása.

(Constructio Conceptuum)

Egy megfogást egyberakni, annyit térszen, mint az abban fekvő caractereket oly formálag előadni, és lerajzolni, hogy annál fogva a' megfogásnak tárgya nézhetőleg a' mi elménk eleibe terjesztessék.

Ha ez az egyberakás, vagy alkotás (constructio) a' képzelődés által mégyen véghez: abban az esetben nézhető, vagy mathematikai egyberakásnak (constructio intuitiva, seu mathematica) neveztetik — 's ez az igazi constructio. a)

Ha pedig az egybealkotás az Értelem által mégyen véghez: abban az esetben értelmi, vagy philosophiai constructionak neveztetik.

Az elsőnek a' Mathesisben — a' másodiknak a' Philosophiában vagy helye.

A' Constructionak ezen kétféle neméből következik az: Hogy a' Mathesisben a' nyilvánosság (evidentia) grádussa mindenkor nagyobb, mint a' Philosophiában.

Mert a' matematikai esméretek mindenkor olyan tárgyakra vitetnek, mellyeket nézhetőleg előnkbe lehet terjeszteni.

A' philosophiai esméretek ellenben olyan tárgyakra vitetnek, mellyek a' belső nézésnek nem lehetnek tárgyai.

Következőleg azokat tsak az Értelem által lehet megfogni — de nézhetőleg nem lehet képzelni.

---

a) A' Mathesisben a' Constructio kétféle: 1. Constructio ostensiva — a' kiterjedéssel bíró

Mennyiségeknek, vagy a' Figuráknak, és Geometriai Testeknek egybealkotása a' Geometriában.
2. Constructio symbolica — a' számoknak, és az algebrai jegyeknek egyberakása, az Arithmeticában, és az Algebrában. P. o. $6+8+z=16$; $a+b=c$.

13. §.

A' tapasztalati esméretek.

A' tapasztalás által szerzett esméretek két Szakaszokra lehet vinni:

1. Vagynak szoros értelemben vett tapasztalati esméretek, mellyek vagy közönséges tapasztalásokra, vagy mesterséges próbatételekre építtetnek. P. o. a' Természettudományában előforduló esméretek.

2. Vagynak historiai, vagy Datumokra épült esméretek, mellyek a' mások hiteles tudóságában fundáltatnak. Ílyenek, p. o. a' Livius, Tacitus, és Svetonius tudóságai.

14. §.

A' Tudományoknak Szakasszai.

A' tiszta, és a' tapasztalati esméretekhez képest, azok a' Tudományok, mellyek az em-

beri Észből erednek, két Szakaszokra osztatnak fel.

1. Az első Szakaszra tartoznak a' tiszta, vagy tapasztalás előtti Tudományok. (Scientiae purae, seu a priori).

- a) A' közönséges Logika.
- b) A' tiszta Metaphysica.
- c) A' Jussok' tiszta Tudománya.
- d) A' tiszta Erköltstudomány.
- e) A' Vallás' Philosophiája. f) A' Mathesis.

2. A' második Szakaszra vitetnek a' tapasztaláson épült Tudományok.

A) Szoros értelemben.

1. A' szerzett Jussok Tudománya. (Jurisprudentia positiva).

2. Az Orvosi Tudományok.

3. A' Természeti Tudományok.

- a) Physica.
- b) Chemia.
- c) Természet históriai Tudományok:
  - aa) Zoologia.
  - bb) Phytologia.
  - cc) Mineralogia.
- d) Természet practikai Tudományok:
  - aa) Mezei Gazdaság.
  - bb) Barom tenyésztetés.
  - cc) Erdők' Tudománya.

- dd) Bányák' Tudománya.
- ee) Mesterségek' Tudománya.
- ff) Kereskedés Tudománya.

B) Széles értelemben :

1. Historiai Tudományok.
2. Nyelv Tudomány. a)

---

a) A' Hittudománynak kutsfeje a' kijelentés. (revelatio)
Ennél fogva a' Theológiára tartozó Tudományok
egy különös Szakaszt, és Osztályt formálnak.

15. §.

A' Tudomány' characteret.

Minden Tudománynak fő megismeretető bélyegei a' következők:

1. Minden Tudomány, mint az esméreteknek Egésze, egyes esméretekben áll.

2. Ezek az esméretek egy természetiek, mellyek a' Tudománynak fő tárgyára úgy vitetnek, mint a' karika sugárai eggyesülnek a' közép pontban.

3. Ezek az egyes esméretek az Értelemnek törvényei szerint szedettnék rendbe, és együtt véve egy tökéletesen organizált Egészet formálnak. Következöleg egy

mással szükséges, és változhatatlan egybe függésben állanak.

4. Mind azok az eggyes esméretetek, mellyek a' Tudománynak foglalatját teszik, vagy egy, vagy több első rangú Principiumokból folynak. Ezek a' Principiumok a' Tudománynak minden részein keresztül mennek, és azokat öszve kötik.

Ennél fogva az egész Systemában tökéletes Egység uralkodik.

16. §.

A' Tudománynak kettős értelme.

A' Tudománynak (Scientia) megfogását lehet venni szoros, és széles értelemben.

1. Ha a' Tudomány' megfogása szoros, és általános értelemben vétetik: úgy az, olyan esméretetek' Alkotmányát teszi, melyben fundamentomúl Meghatározások, Axiomák, és Postulatumak botsáttatnak előre, melyekre osztán a' Theoremák, Problemák, és azoknak Megmutatásai építettnek.

2. Ha a' Tudomány széles értelemben vétetik: úgy az, az esméreteteknek egy olyan Systemája, a' mely bizonyos első rangú Principiumokból indul ugyan ki; de ezek a' Prin-

cipiumok, nyilvánosságokra nézve, az Axiomákkal egy rangba nem tétetethetnek — bár ha bizonyosságok kétségbe hozhatatlan is.

17. §.

A Philosophia Tudományé?

Ha a' Tudomány' nevezetét szoros, és általános értelembé vesszük, a' millyenben az, a' Mennyiség Tudományában vétetik: úgy a' Tudomány' neve a' Philosophiára nem illik.

A' Mennyiség Tudományának gyökeressége a' Meghatározásokban, Axiomákban, és szoros Megmutatásokban fundáltatik. Ebben a' pontban pedig a' Philosophiának nem lehet követni a' Mennyiség Tudományát. Mert ugyan is

1. A' Philosophiában nintsenek olyan szoros Meghatározások, a' millyenek vagnak a' Mennyiség Tudományában.

A' matematikai Meghatározásokban a' meghatározandó tárgy nézhetőleg az elme eleibe terjesztetik, melynél fogva tökéletes bizonyossággal tudjuk, hogy annak meghatározásából egyetlen egy character se maradt el. Következőleg minden matematikai megfogások tökéletesen meghatározhatatnak.

A' Philosophus ebben a' részben nem követheti a' Matematikust. Mert a' Philosophiai megfogások nem lehetnek tárgyai a' belső nézésnek. Következőleg azokat tökéletesen meghatározni nem is lehet — kivéven azokat, a' mellyeket önnön Értelmünk' munkássága által szabadkény szerint szerkesztünk öszve.

Innen a' philosophiai Meghatározásokat, mérséklett nevezettel, inkább Kifejtéseknek, és Kimagyarázásoknak lehet nevezni, mellyek nagyobb, vagy kisebb mértékben közelitnek az igazi Meghatározásokhoz.

2. A' Philosophiában nintsenek olyan principiumok, mellyek az Axiomák' nevével megérdemelnék. Vagynak ugyan a' Philosophiában is első rangu principiumok, mellyek közönségesek, szükségesek, és magokban bizonyosok: de ezek soha se bírnak a' nyilvánosságnak azzal a' mértékével, mellyel a' Mennyiség Tudományában az Axiomák bírnak.

3. A' Philosophiában nintsenek matematikai Megmutatások, mellyek mindenkor Meghatározásokra, Axiomákra, és Postulatumokra épülnek. Mert a' Philosophiában, szoros értelemben, se Meghatározások, se Axiomák nintsenek.

Mind ezekből önként következik: Hogy a' mathematica methodust nem lehet által vinni a' Philosophiára. Mert a' Philosophiában nem lehet tenni fundamentomul Meghatározásokat, és Axiomákat, olly' véggel, hogy a' Megmutatások azokra építtessenek.

Innen mind azok, a' kik a' Philosophiában a' Matematikusok' modját követték, probatételeikben szerentsétlenek voltak. p. o. Spinoza, és Wolf.

18. §.

Mennyiben lehet Tudománynak nevezni?

Ha szoros, és általános értelemben nem lehet is a' Philosophiát Tudománynak nevezni: lehet szabásos, és tágosabb értelemben — mivel

1. A' philosophiai egyes esméretek, mellyek a' Philosophiának foglatatját teszik, minyájon ugyan azon egy természetűek.

2. Ezek az egyes esméretek az Értelmennek törvényei szerént szedettettek rendbe. Következöleg egy tudományos Egészet formálnak, melynek részei egy mással szükséges öszveköttetésben állanak.

3. A' Philosophiának állításait ha nem lehet is egy felső principiumból, mint egy

első forrásból, lehozni: lehet tsak ugyan azokat több, vagy kevesebb első rangu principiumokra vissza vinni.

19. §.

Lenni kell a' Philosophiában első principiumoknak.

A' Philosophiában, mint minden tiszta Tudományokban, lenni kell szükségesképpen első principiumoknak, mellyek magokban igazak, és bizonyosok.

Valamint járni lehetetlen, ha nints hová megvesse az ember a' maga lábát: ugy philosophálni lehetetlen, ha nintsenek első principiumok, mellyekre, mint fundamentomokra, épithessük minden további Értekezéseinket.

Ha első, és közvetlenül bizonyos principiumok nem volnának: ugy minden mi esmérteink bizonytalanok lennének, és a' Philosophiában ollyan fejtelenség uralkodnék, mint egy Országban Fejedelem nélkül.

Az Okosságnak természete az, hogy mindenütt a' legfelső Egységet keresse. Következézőleg a' maga saját természeténél fogva, szüntelen sürget minket, hogy egy ollyan legfelső principiumra törekedjünk felemelkedni, mely egy felsőbb feltételtől nem függ.

Az igazságok' sorában az ilyen gyökeres igazságok, első rangu, vagy általános principiumoknak (principia absoluta) nevezetnek. Azokat a' principiumokat pedig, melyek ezekből a' felsőbbekből erednek, lehet nevezni alsóbbaknak (principia subordinata, seu relativa) mellyek mindenkor a' felsőbb principiumoknak következései. a)

---

a) A' Systemának képét nézhetőleg lehet képzelni egy jól organizált Statusban, vagy Hadseregben.

20. §.

A' Philosophia megfogásának meghatározása.

Ha a' Philosophia képzetét meg akarjuk határozni: három pontokra figyelmeztetünk:

1. A' Philosophiának formájára, és a' Philosophia mezejébe tartozó esméreteknek saját természetekre.

2. A' Philosophiának foglatjára.

3. Az Okosságnak legfelső, és szükséges tzieljaira, mellyeket a' Philosophia, mint az Okosság' Képviseelője, tanít, és a' maga tanításai által, az emberi nemzetben terjesztetni, és megvalosítani törekedik.

A' két első pontból származik a' Philosophiának Oskolai megfogása; (conceptus scholasticus) a' harmadikból pedig annak világi megfogása. (conceptus cosmicus).

21. §.

A) *A' Philosophiának formájára nézve.*

Ha a' Philosophiának tsupa formáját, és a' philosophiai esméreteknek saját természeteket tekintjük; úgy a' Philosophiának valóságát így lehet kimagyarázni:

A' Philosophia a' tiszta Okosság' megfogásaiból, és principiumaiból folyo Tudomány.

Ezen Kifejtésre két pontokat lehet megjegyezni:

1. Azt, hogy a' Philosophia körébe olyan esméretek tartoznak, melyeket tsak az Értelem által lehet egybealkotni, és megérteni: de nézhetőleg nem lehet az Elme eleibe terjeszteni.

Ezen characternél fogva a' Philosophiát meg lehet különböztetni a' Mennyiség Tudományától, mely a' megfogások egyberakásából folyo Tudomány. A' Mennyiség Tudományában előforduló megfogásoknak az a'

tulajdonok, hogy azok a' tiszta nézésben le-
rajzoltathatnak, egybealkottathatnak, és néz-
hetőleg az Elme eleibe terjesztethetnek. Ez-
zel a' tulajdonsággal pedig a' Philosophia kö-
rébe tartozó esméretek nem birnak.

2. Azt, hogy a' Philosophia a' tiszta
Okosságból folyo Tudomány. Ezen character-
nél fogva a' Philosophiát meg lehet különböz-
tetni minden tapasztalati Tudományoktól, mel-
lyek nem az Okosságon, hanem a' tapaszta-
lásból vett principiumokon épülnek.

22. §.

B) *A' Philosophiának foglalatjára nézve.*

A' Philosophiának egyik fő törekedése
az, hogy minket az emberi természetnek es-
méretére vezessen. Különösen az embernek
lelki, vagy szellemi természete az, mellyet
a' Philosophia mi előttünk felfedezni, és ve-
lünk megesmértetni törekedik.

A' Philosophia béhatván az emberi ter-
mészetnek belső rejtekébe, az emberi Elmét
a' maga eredeti munkásságában felfogja, és
törekedik kinyomozni azokat az eredeti tör-
vényeket, mellyeket az emberi Elme a' ma-
ga különböző munkájiban állandóul szokott
követni.

Ehez képest a' Philosophia az a' Tudomány, mely az emberi Elme munkájának eredeti, és szükséges törvényeit adja elő.

A' Philosophia a' Léleknek három fő tehetségeit, u. m. az Esmérő, Érző, és Kívánó tehetséget tévén a' maga vizsgálódásának tárgyává, mind a' három tehetségnek törvényeit kimagyarázza.

Mintthogy azért a' Philosophia vizsgálódásának saját tárgya az embernek lelki természete; annál fogva, ezen character által, a' Philosophiát meg lehet különböztetni minden más Tudományoktól, mellyeknek tárgya vagy közönségesen a' testi természet, vagy különösen az embernek physikai természete. a)

-
- a) Íllyen Tudományok, a' Physica, Chemia, Orvosi Tudomány, és a' physikai Anthropologia.

23. §.

C) *Az Emberiségnek fő tzéljaira nézve.*

Ha a' Philosophia megfogásának meghatározásában az Okosságnak leg felső tzéljaira figyelmezzünk: úgy a' Philosophiát a' következő módon lehet meghatározni.

A' Philosophia a' tiszta Okosság-ból folyó Tudomány, mely az emberi Okosságnak legfelső, vég, és szükséges tzéljait adja elő.

Innen helyyesen nevezte Kant a' Philosophiát azon Tudománynak, melyben minden mi esméreteink az emberi Okosságnak szükséges tzéljaira vitetnek.

A' Philosophiának ez a' leg nemesebb képzete, mely az Emberiségnek leg felső, és leg nemesebb interesszójét vészi tekintetbe, és annál fogva a' Philosophiának igazi érdemet szerez.

Ebben a' tekintetben méltó jussal el lehet mondani: Hogy a' Philosophia az Emberiségnek, és az emberi rendeltetésnek Tudománya.

24. §.

Az emberi Okosságnak fő tzéljai.

Az embernek vég tzélja, és rendeltetése, az ő erköltsi kiformáltatása, és az által elérhető tökéletessége, és boldogsága.

Az Embernek ezen végtzéljához, és rendeltetéséhez képest, az emberi Okosságnak három fő, és szükséges tzéljai vagynak, u. m. az Igazság, a' Virtus, és a' Vallás.

Eleitől fogva, miólta az emberi Okosság kezdett böltselfekedni, minden valódi Philosophiának, azeknek a' fő tzéloknek felvilágosítása, és előmozdítása vólt tzélja, és törekedése. Ennél fogva méltó jussal azt lehet állítani, hogy a' mely Philosophia egyedül az üress szemlélődésekbe forogván, az Emberiségnek ezen fő tzéljait számba nem veszi, és elmellőzi, az, nem az Emberiségnek Philosophiája. —

25. §.

A) Az Igazság.

Az emberi Okosságnak első fő tzélja az Igazság. A' Philosophiának egyik fő tendenciája az, hogy ezt a' tzélt az emberi nemzetben előmozdítssa.

Ennek a' tzélnak előmozdithatására nézve, a' Philosophiának két kötelessége vagyon:

1. Az, hogy eloszlassa az Értelemnek setétségét, a' tudatlanságot, a' babonát, az ártalmas tévelygéseket, és a' megrögzött balvélekedéseket, mellyek az emberi tökéletességnek, és boldogságnak akadályjai.

2. Hogy eloszlatván a' setétséget, felvilágosítsa az Emberiség' sphaeráját, és ter-

jessze azokat az igazságokat, mellyek az Értelmet megvilágosítják, a' Szívet nemesítik, az Akaratot formálják, és jobbítják, és ezeknél fogva az embert a' maga eredeti rendeltetésére vezetik.

Egy átaljában a' Philosophiának egyik fő kötelessége, és törekedése az, hogy az Emberi Nemzetnek tökéletességét, és boldogságát előmozdítsa.

A' setéltségnek terjesztése — az Emberiség felvilágosodásának, és kifejlődésének meggátlása, az Obscurentismusnak nemtelen munkája, mellyel a' jozan Philosophia örökös tusakodásban, és hartzban vagon.

26. §.

B) A' Virtus.

Az emberi Okosságnak második fő tzélja az Erkölttség, és a' Virtus.

Ehez képest az igazi Philosophiának egyik fő tendentiája az, hogy ezt a' nagy tzélt elősegittse — hogy a' Virtusnak eredeti fényét, méltóságát, és boldogító erejét az emberekkel nem tsak megesmértesse, hanem annak tisteletére, és követésére őket fel is serkentse.

Egy átaljában a' Philosophiának egyik fő tzelja az, hogy az emberi nemzetnek erköltsi tökéletesedését, és kimiveltetését előmozdítsa.

Erre a' tökéletességre két dolog kívánatik meg, u. m. a' törvényesség, és az erköltsiség. Ennél fogva a' Philosophiának törekedése az, hogy egy felől a' törvényességnek, más felől pedig a' Virtus tiszteletének, az egész világon, közönséges uralkodást szerezzen.

Mikor a' Philosophia ezt az erköltsi tökéletességet arányozza, ugyan akkor azt akarja, hogy az emberi akaratnak, és tselekedeteknek a' haszon keresésnél nemesebb arányzatot adjon.

Mely végre a' Virtust a' nemtelen haszonkereséstől, mint az aranyat a' salaktól, megtisztítja — annak eredeti fényét, és méltóságát helyre állítja, és azt sürgeti, hogy nem a' haszon keresés, hanem a' lelkünkben lévő Erköltstörvény, vagy a' lelki esméretnek szózatja légyen sinor mértéke a' mi tselekedeteinknek, 's a' mi egész életünknek. a)

---

a) Ebben állott a' Plato Rationalismussa. Ez a' lelke a' Stoikusok, és a' Kant Erköltstudományának is.

A' Frantzia Philosophia soha se tudott felemelkedni erre a' magos pontra, és megmaradott mindenkor az Empirismus, és az Önnkorság' körében.

Sokkal nemesebb az Ánglusok Philosophiája, a' kik az Erköltsi érzést tették a' tselekedetek vezér Principiumának, és sinor mértékének.

27. §.

C) *Vallás.*

Harmadik fő tzelja az emberi Okösságnak a' Vallás, és a' Vallásosság.

Az Erköltsiség, és a' Vallás két egy más-tól elválhatatlan Testvérek. Mind a' kettő ugyan azon egy forrásból vészi a' maga eredetét. Mind a' kettőnek ugyan azon egy a' tzelja, t. i. hogy az embernek értelmi, és erköltsi tökéletesedését előmozdítsa.

Ennélfogva az Erköltsiség, és a' Vallás egy aránt tiszteletre méltó tárgya a' Philosophiának. Mind az Erkölts, mind a' Vallástudomány részeit teszik a' Philosophiának.

A' Philosophiának a' Vallás körül kettős foglatatossága, és kötelessége vagyon:

1. Hogy a' maga tanításaival a' Vallásos gondolkozás, érzés, és tselekvés módját az emberi nemzetben előmozdítsa.

2. Hogy a' Vallást, melytől függ az emberi boldogság, az emberi elmének tévelygései közt, a' maga szeplőtelen tisztaságában, és méltóságában megtartsa, és azt, minden emberi koholmányok ellen, védje. Ez a' legszébb kötelesség, mely a' Philosophiának részibe jutott.

Minden valódi Philosophia, eleitől fogva, hív, és barátságos szövetségben állott a' Vallással, és azt, mint az Emberiségnek legfőbb Klénodiumát, mindenkör tiszteletben tartotta. a)

A' mely Philosophia a' Vallásnak ellensége, az, az Emberiséget leg drágább kintsétől fosztja meg, és egy ilyen Tudomány a' Philosophia' nevét nem érdemli meg. b)

-
- a) Ebben a' tekintetben, a' Görög Philosophiában, különös figyelmet érdemel a' Pythagoras, Anaxagoras, Sokrates, Plató, és a' Zeno Philosophiája.
- b) Tsudálni lehet azt a' jelenést, hogy a' Frantzia Philosophia többnyire ellenséges viszonyban állott a' Vallással. Ennél fogva, a' tapasztalás' bizonyítása szerint, az Atheismusnak, és a' Materialismusnak vólt pártfogója, és terjesztője.
-

MÁSODIK TZIKKELY.

A' Philosophia' tárgya.

28. §.

A' Philosophia' tárgyai.

A' Philosophiai vi'sgálódásoknak három fő tárgyai vagynak, t. i. Ember, Világ, Isten.

Ezek közül mind egyik kimeríthetetlen kútfeje a' vi'sgálódásnak.

Innen a' Verulami Baco Ferentz a' Philosophiát három fő részekre osztotta fel, melyek közül az egyik az Emberről, a' másik a' Világról, a' harmadik az Istenről tanít.

29. §.

A) Az Ember.

Első tárgya a' philosophiai vi'sgálódásnak az Ember.

A' Philosophia vi'sgálja az Embert, ki- nek természete gazdag matériát szolgáltat a' philosophiai vi'sgálódásokra. Meg esmértet minket.

a) Az embernek physikai természetével, és azokkal az éltető erőkkel, mellyek tes-

tünk' Alkotmányát mozgatják, lelkesitik, és az életre alkalmatossá teszik.

b) Megesmértet különösen az embernek felső, vagy lelki természetével. Megesmértet a' Léleknek felséges tehetségeivel — megesmértet ezen tehetségeknek munkásságával, és ezen munkásságnak törvényeivel.

Ezen vi'ssgálásaival a' Philosophia azt arányozza, hogy megesmértessen minket az emberi lételnek fő tzéljával, és az Embernek végrendeltetésével.

3o. §.

B) *A' Világ.*

Második tárgya a' Philosophiának a' Világ. Ez is egy véghetetlen mezőt nyit fel a' philo'sophiai vi'sgálatokra.

Azok a' vi'sgálások, mellyeket a' Philosophia a' Világ körül tézzen, tárgyazhatják:

a) A' physikai Világnak rendjét, és alkotmányát, 's azokat az örök törvényeket, mellyeknél fogva a' Világ egy mesterseges, és tökéletes Egészlet tézzen.

b) A' Világnak eredetét, és egy felsőbb Valoságtól való függését.

Honnan lett a' Világ? Ennek a' nagy Problemának megfejtése foglalatoshod

tatta eleitől fogva az emberi elmét, 's ennek a' Kérdésnek megfejtésére sokféle próbák tétettek.

Az egyik a' Világot örökkévalónak lenni állította. A' másik azt mondotta, hogy a' természetnek belső szükségessége által fejlődött ki. A' harmadik, hogy a' vak történet' munkája. a) A' negyedik, hogy az Istenségnek kifolyása. b) Az ötödik, hogy az Absolutumnak kinyilatkoztatása. A' hatodik, hogy egy véghetetlen, mindenható, és bölts Valóság' munkája. c)

c) A' Világnak erköltsi planumát, és igazgatását.

Némellyek kirekesztvén az Istennek a' világba való munkás befolyását, a' világ' igazgatását a' vak sorsra bízták. A' nemesebb, és jozanabb gondolkozásuak megesmérték a' Világnak isteni igazgatását, mely szerint egy bölts, szent, és mindenható Valoságnak kormányozása alatt a' Világnak minden változásai erköltsi törvények szerint folynak, és egy erköltsi végtélra intéztetnek.

Ez egy olyan magas idea, mely az emberi Okosságnak legfelső felemelkedését térszi fel.

- a) Ez, a' Leucippus, Demokritus, és Epikur vélekedése, kik a' világ' eredetét az Atomusoknak történetes öszvemenéséből — következőleg a' vak történetből magyarázták. Ezért ez a' vélekedés Caualismusnak neveztetik.
- b) Hogy a' Világ, és minden felsőbb, 's alsobb Valóságok az Istenből úgy származtak, mint a' viláosság a' Napból, ezt a' tudás Tudományt tanították a' Gnostikusok K. U. sz. után az 1-ső Században, és az ujj Platonikusok, vagy az Alexandriai rajoskodó Philosophusok a' 2-dik Században. Ez a' Tudomány Kifolyás tudományának (doctrina emanationis) neveztetik.
- c) A' régi Philosophusok közt, a' Világ' teremtetéséről, senkinek se volt olyan felséges ideája, mint Platonak. Plato szerint az Isten a' világot szeretetből teremtette, és azt akarta, hogy az ő felséges tökéletességeinek tüköre légyen. Teremtette pedig a' maga örök Értelmében lévő ideák, vagy mustra képek szerint. A' teremtésről való gondolatját kifejtette Timaeus tizimü Könyvében.

31. §.

C) *Az Isten.*

A' Philosophiának harmadik nagy tárgya az Isten.

Az Okosságnak szüksége, és interesszéje az Embernek, és a' Világnak vizsgálásával nem elégítettik ki. Ugyan is az Okosság még

ezt a' kérdést teszi fel: Hát a' Világ a' maga felséges rendjével, és az Emberi Nemzet honnan? és ki által vagyon?

'S ezt a' kérdést méltán teszi fel. Mert a' vi'ssgálodo Okosságot ki nem elégíti, se az a' vélekedés, hogy a' Világ öröktől fogva volna; se az, hogy a' Világ a' természetben munkálkodó erők' munkássága, és egy örök szükségesség által fejlődött ki; sem az, hogy ez a' pompás Világ a' vak sors vedréből jött volna ki; se az, hogy a' Mindenség, és az Isten egy volna, mint a' Pantheisták állították. a)

Ennél fogva az Okosság önn' természete által sürgettetvén, felemelkedik arra a' fő Valóságra, a' mely minden lételnek, rendnek, és tökéletességnek eredeti fundamentoma.

Ennek a' Valóságnak létele, tulajdonságai, természete, munkássága, és igazgatása eleitől fogva nagy tárgya vólt a' philosophiai vi'ssgálodásoknak, és a' leg nagyobb matériát szolgáltatotta az Elmélkedésre.

Egy felől a' Világnak felséges rendje, más felől az embernek erköltsi természete arra a' meggyőződésre vezették az embert, hogy a' Térnek, és az Időnek határain felelül vagyon egy fő Valóság, mely a' Világ-

tól különbözik, önnön tudással bír, értelemmel, és szabadtsággal munkálkodik, és Teremtője, 's Igazgatója mind a' physikai, mind az erköltsi Világnak.

A' Historia bizonyítása szerint, eleitől fogva, minden jozan Philosophia ezt tanította. Azomban voltak olyan felfordult gondolkodású emberek is, a' kik ellenkező értelemben voltak.

a) A' Sceptikusok, a' kik az Istennek lételetét kétségbe hozták. b)

b) A' dogmaticus Atheusok, a' kik azt merőbe eltagadták. c)

c) A' Casualisták, a' kik a' Világnak származását, és folyását a' vak történetre bízák. d)

---

a) Leg első Pantheisták voltak Görögországban Xenophanes, és Parmenides. Ezeket követték későbbre Brunó. Spinoza, és Schelling. A' Fichte Tudományja, ki a' Világnak eleven, és munkás Erköltsi rendjét nevezte Istennek, erköltsi Pantheismusnak, vagy Panlogismusnak neveztetik.

b) Abderites quidem Protagoras, cum in principio libri sui sic posuisset: De Diis nequeut sint, neque ut non sint, habeo dicere, Atheniensium jussu urbe, atque agro est exterminatus, librique ejus in concione combusti. Cicero de nat. Deor. L. 1. C, 23.

- c) Dubitare se Protagoras: nullus esse omnino Diagoras Melius, et Theodorus Cyrenaicus putaverunt. Cicero ibid. C. 1.
- d) Fő Casualista volt Epikur, a' ki azt állította: hogy az Istenek örök nyugalomban élnek, és leg kissebb gondjok sints a' Világ' folyására. —

32. §.

Hözelebbi tárgya a' Philosophiának.

Mind ezek mellett a' Philosophiának közelebbi, és közvetlén tárgya az Ember. Mert minden philosophiai vi'sgáladások tsak ugyan végre az Emberben határozódnak, és az ő végrendeltetését illetik. Innen minden Philosophiának az a' végtzélja, hogy az Embert megtanítsa a' maga igazi rendeltetésére.

Az Embernek ezen rendeltetése iránt, az emberi Okosság, szemlélődő, és tselekvő tekintetben, három fő Kérdéseket tézzen fel, mellyeknek megfejtésében a' Philosophiának foglalatoskodni kell:

1. Mit lehet, és mit nem lehet az embernek megesmérni? — és így, meddig terjed a' valodi esméretnek határa, a' mellyen túl magunknak igazi esméreteteket nem szerezhethünk?

2. Mit kell az embernek tselekedni, hogy a' maga nemes tzéljának, és rendeltetésének megfelelhessen?

3. Mit lehet az embernek ez életnek utánna reményleni, ha emberi kötelességének megfelelt, és magas rendeltetésének eleget tett?

Az első Kérdést megfejti a' theoretica Philosophia; a' másodikat az Erköltstudomány; a' harmadikat a' Vallás' Philosophiája.

Ebben a' három Tételben befoglaltatik az egész theoretica, és practica Philosophiának rövid foglalatja. a)

-
- a) Ide lehetne tenni még egy negyedik Kérdést: Mi, és milyen Valóság az Ember lelki természetére nézve? Ezen Kérdésnek megfajtásától függ az első Kérdésnek megfajtathetése. — Ez utolsó Kérdést a' philosophusi Embertudomány fejt meg.

HARMADIK TZIKKELY.

A' Philosophia' kútfeje.

33. §.

A' Philosophiának lehetséges volta.

A' Philosophia úgy, és az által léssen lehetséges, ha az Önnöntudásba vissza térünk, és azoknak a' tehetségeknek, mellyek Lelkünknek Valóságát tészik, munkásságát,

absolutum = ~~font~~ általánosí foók a fiók
a' minék mince háára is lohára

— 45 —

és eredeti törvényeit a' reflexio által fel-
fogjuk, és meghatározzuk.

Ezen reflexio által a' Léleknek képe le-
másoltatik, és ezen lemáslás által származik
a' Lélek Tehetségeinek Theoriája, vagy a'
Philosophia.

34. §.

A' Lélek' tehetségei.

Ha az Önnöntudásban az emberi Elmé-
nek munkásságára figyelmezzünk: annak sok-
féle modositatásait, és munkájit vesszük
észre, mellyeket három Szakaszokra lehet
vinni:

1. Tapasztaljuk az Elmének képzetait,
gondolatjait, esméreteit, ítéleteit, és okos-
kodásait.
2. Külömbféle külső, és belső érzéseit.
3. Törekedéseit, kívánságait, hajlan-
doságait, és akarásait.

Ezeket a' három rendbéli változásokat,
és munkákat három kútfökre, vagy tör'sö-
kös Tehetségekre vihetjük vissza:

a) A' Képzelőtehetségre (facul-
tas repraesentandi) metynek ismét két ága
vagyon: aa) A' Gondoló tehetség. (fa-

cultas cogitandi) bb) Az Esmérőtehetség. (facultas cognoscendi)

b) Az Érzőtehetségre (facultas sentiendi) melyre tartoznak minden érzések.

c) A' Kivánó, és akaró, vagy törekedő tehetségre, melyre tartoznak minden kívánságok, hajlandóságok, és akarások.

Ezek a' Tehetségek a' magok munkásságokban változhatatlan törvényeket követnek. Ezeket az eredeti, és szükséges törvényeket a' Philosophia fejtegeti, és magyarázza ki.

55. §.

A' Philosophia Kútfeje

A' Philosophiának eredeti kútfeje az Önnöntudás.

Ha az Önnöntudásban Lelkünk' különböző Tehetségeire figyelmezzünk, és a' reflexio' segedelmével, azokat az eredeti, és szükséges törvényeket, mellyeket azok a' magok munkásságokban állandóul követnek, felfogjuk: úgy abból származnak az egyes philosophiai Tudományok.

1. A' Gondolótehetség törvényeinek systemás Egésze teszi a' Logikát, vagy az Értelem tudományát.

eddig -

Konvenció
2. Az Esmérőtehetség törvényeinek öszveszedéséből, és tudományos elrendeléséből származik az Esméret tudománya, melyet közönségesen Metaphysikának szoktak nevezni.

3. Az Érzőtehetségnek törvényeiből formálódik az Izlésnek, és a' Szépnek philosophiai Tudománya, mely Aesthetikának szokott neveztetni.

4. A' Kívánó, és akarótehetség tárgya a' tselekvő Philosophiának, melyre három philosophiai Tudományok tartoznak:

a) Ha a' tselekedeteknek tsupa külső joságok, (rectitudo externa) és törvényeségek vétetik tekintetbe, és azok a' törvények, mellyeknek a' külső tselekedetek — az Okosságnál fogva — alája vagynak vettelve, tudományos rendbe szedetnek: úgy azokból származik a' Jussok Tudománya.

b) Ha a' tselekedetnek nem tsak külső, hanem főképpen belső joságára, és erköltsiségére figyelmezőnk, és az emberi akaratnak a' tiszta Okosságból folyó törvényeit tudományos Egészbe vesszük: úgy azokból származik az Erköltsi Philosophia.

Az Erköltstudományból foly

c) A' Vallás' Philosophiája, melyben az erköltsi törvények az Istenre vitet-

nek, mint fő Törvényadóra, és úgy nézet-
tetnek, mint az isteni akaratnak kifolyásai.

Mellyekhez képest az egész Philosophiát
úgy lehet nézni, mint egy élő fát, melynek
gyökere az önnön tudásban vagy on — az á-
gai pedig a' Philosophia' körére tartozó eg-
gyes philosophiai Tudományokat teszik.

36. §.

A' Philosophálásnak kettős útja.

A' philosophiai vizsgálódásokban, mely-
lyeknek tzelja, szellemi természetünknek es-
mérete, az ember két utat követhet. Lehet
az embernek philosophálni:

1. T á r g y a s o n, (objective) mely
szerént az ember az első lépéssel a' külső
tárgyakkal, és ezeknek tulajdonságaival, és
törvényeivel törekedik megismerkedni — és
ezeknek esmérése után mégyen által önn'
magának megismerésére.

2. S z e m é l l y e s e n (subjective) mely
szerént az ember mindeneknek előtte a' ma-
ga lelkének tehetségeivel, és ezen tehetsé-
geknek munkásságával, 's törvényeivel es-
mérkedik meg — és ezeknek megismerése
után mégyen által a' külső Világ tárgyainak
megismerésére.

Ezen maga esmérete által törekedik az ember magának gyökeres esméretet szerezni a' Philosophia' fő tárgyaitól — u. m. az Embernek jussairól, erköltsi kötelességeiről, várásairól, és reménységeiről, mellyek egy általjában az Embernek végrendeltetését tárgyazzák.

37. §.

Öszvevetése ezen kettős útnak.

A' böltselkedésnek ezen kettős útja közül

Az első út a' leg könnyebb.

Mert ugyan is könnyebb az embernek a' maga figyelmét, és reflexioját a' külső, mint a' belső tárgyakra fordítani.

A' Philosophia' Históriája is azt mutatja, hogy Görög Országban is a' böltselkedésnek ezt az útját követték a' Joniai Philosophusok, kik Cosmophysikusoknak neveztettek — P. o. Thales, Anaximander, Anaximenes, Pherecides, Empedocles, és többek.

Ezek legelőször a' dolgoknak eredeti matériájáról, (materia primitiva) és a' Világ' származásáról böltselkedtek. Következőleg a' Philosophiát ott kezdték, a' hol azt igazi jussal végezni kellett volna.

A' második út nehezebb, de tzel-erányosabb, mint az első:

Mert valamiképpen annak, a' ki egy bizonyos terhet fel akar emelni, meg kell előre mérni a' maga erejét: úgy minekelötte a' külső tárgyakat — főképpen azokat, melyek az emberi esméretnek korlátjain kívül esnek, (a' millyenek: a' Világnak eredete, és kiterjedése — a' szabadság, az Istennek létele, és a' lélek' halhatatlansága) meg akarónók esmérni, és határozni, szükség előre megv'isgálni azt, hogy az Esmérőtehetség mennyire vihet minket a' dolgoknak megismerésében; mik légyenek azok, a' miket mi megismerhetünk, és mik azok, a' miket az emberi elmének keskeny határai közt meg nem ismerhetünk.

E' végre megkivántatik az egész Esmérőtehetségnek felbontzolása. a)

-
- a) Ezt az utat követte közelebről Kant azon genialis Munkájában, melynek tizimje: *Kritik der reinen Vernunft*, melyben az egész Esmérőtehetséget felbontzolta, és v'isgálat alá vette. Kant az Esmérőtehetséggel azt tselekedte, a' mit Neuton a' világosság' egyes sugárával. Valamint Neuton a' prisma segédelmével a' világosság' egyes sugárát hét eredeti színekre felhasogatta: úgy Kant egy

éles analysis által az Esmérőtehetséget felhasogatta azokra az egyes tehetségekre, mellyekből az áll, és megvi'sgálta különkülön azoknak erejeket, és tehetőségeket.

Ezen vi'sgálat által kijegyzette az emberi esméretnek határát, a' mellyen túl az ember, a' tsupa speculatio által, magának valódi esméreteket nem szerethet. Így a' fellengős, és kitsapongó speculatioknak határt szabott.

38. §.

A' Szemlélődő, és tselekvő Philosophus. a)

A' Philosophia az Emberiséget minden oldalánál fogva felfogja. A' vi'sgálódó, és a' törvényadó Okosság' intereszszéjét egy Egészbe köti. Következőleg az Igaz, a' Szép, a' Jó, és a' Virtus közt elválhatatlan eggyeséget szerez.

Hogy ha már valaki a' maga philo'sophiai vi'sgálódásaiban az Okosság' fő tzéljait elmelölözi, és tsak a' theoretikai esméretet teszi egyedülvaló tzéljává: úgy tsupa szemlélődő Philosophusnak neveztetik.

Az ilyen, tsupa fellengős speculatiokból álló Philosophia, melynek leg kissebb erköltsi, vagy tselekvő tendentiája sints, egy

olyan élő fa, mely virágot ugyan hoz, de gyümölcsöt nem terem.

Ha pedig valaki mind a' vi'sgáladó, mind az erköltsi Okosság' interesszójét egybeköti, és a' maga theoretikai vi'sgáladásait is az Okosság fő tzéljainak felvilágosítására, és előmozdítására intézi: úgy azt practicus, vagy tselekvő Philosophusnak lehet nevezni.

Az ilyen Philosophia, mely az embernek értelmi, erköltsi, és vallásos kimivelteését előmozditja, az Emberiségnek Philosphiája.

Szoros értelemben pedig practicus Philosophusnak az olyan embert lehet nevezni, a' ki nem tsak formálja az embereket a' maga tanításaival, hanem azokat maga is gyakorlásba veszi. Következőleg az embereket mind tanításával, mind önn' példájával tanítja, és formálja. A' ki ezt tselekszi, méltó jussal megérdemli, hogy Böltsnek neveztessek. b)

-
- a) A' Philosophusi névvel, szerénységből (modestia) leg először Pythagoras élt — nem nevezvén magát Böltsnek, mint a' Sophisták, hanem tsak Böltsesség szeretőjének, vagy Philosophusnak.
- b) Ílyenek vóltak Pythagoras, Sokrates, Epiktet, Seneka, Mark Aurél, Confucius.

1. A' Samusi Pythagoras vólt fundálója egy philosophiai Oskolának, és Társaságnak, Croton Várossában, Nagy Görög Országban. Ennek a' Társaságnak tzélja vólt, az embereknek értelmi, erköltsi, és vallásos culturájok.

2. Az Athénébéli Sokrates Tanítója vólt az Emberiségnek, a' ki a' maga Hazafijait, erköltsi characterével, önn' példájával, és tanításával a' böltességre, és a' Virtusra formálta.

3. Epiktet, a' Zeno, és a' Stoikusok' Követője, szolga vólt Romában, Epaphroditusnál. A' Philosophia' Summáját kétszókba foglalta: Tü rj, és tartóztas d meg mag a dat. Böltességéért annyira betsültetett, hogy az ő tserép méttse, mely mellett éjjel dolgozott, halála után, 3000 drachmán adattatott el.

4. S é n é k a vólt a' Neró Tsászár Tanítója. Elveszett erőszakos halállal — de Munkáji, mellyekben a' Stoikusok' Philosophiáját előadta, halhatatlanná tették.

5. Marcus Aurelius Antoninus Philosophus, Romai Tsászár, a' maga erköltsi tanításival, mellyeket Munkáiban hátra hágyott, halhatatlan emlékezetet szerzett magának. Meg hólt K. U. Sz. után 180 esztendőekkel.

6. Confucius Chinai Philosophus, és Törvényadó, a' Chinabélieknek leg jobb erköltsi regulákat szabott.

NEGYEDIK TZIKKELY.

A' Philosophia' tzélja.

39. §.

A' Philosophiának vagon tzélja.

A' Philosophiának, mint valódi Tudománynak, lenni kell okos tzéljának. Valódi tzél nélkül a' Philosophia csak olyan volna, mint egy mesterségesen öszveszött pókháló, melynek nints' egyéb tzélja, hanem csak az, hogy a' pók abba a' legyeket fogdossa.

A' speculatio minden okos, és hasznos tzél nélkül üress felleg váarak' építése, melynek, az Elme játékan kívül, nints' egyéb valóságos haszna.

Ha azért a' Philosophia nem a' tsupa Phanta'sia játéka, hanem valódi Tudomány: úgy annak lenni kell realis tzéljának. —

40 §.

Fő, és alsóbb tzéljai a' Philosophiának.

A' Philosophiának, és minden philosophiai vizsgálódásnak fő tzélja az: Hogy az Embert a' maga lételének végtzéljára megtanítsa.

Ebben a' fő tzélban három alsóbb tzélok egyesülnek. A' Philosophiának t. i. tzélja

a) Az, hogy az embert megesmértesse a' maga felsőbb természetével.

b) Hogy az emberi természetet meg-nemesítse.

c) Hogy az emberi Elmének, és szívnek, az Embernek végrendeltetése iránt, tsendességet, és békességet szerezzen.

41. §.

A) Első tzél.

Az emberi természetnek megesmértetése.

A' Philosophiának első tzélja, az emberi természetnek megesmértetése.

Az Önnön tudásban az Én három formában tűnik mi előnkbe, t. i. mint gondolkodó, érző, és akaró Én. Ehez képest az emberi természetben, a' reflexio segedelmével, három dolgot különböztetünk meg: a) Az Elmét. b) A' Szívet, c) Az Akaratot.

Innen a' Philosophiának tzélja közönségesen az, hogy megesmértessen minket Es-mérő, érző, és kívánótehetségünknek eredeti törvényeivel.

1. Hogy megesmértessen Esmé-
rőtehetségünkkel. Ennek gyökeres esmé-
rete által tudjuk meg, meddig terjedjen az
emberi esméretnek határa. Ebből azt a' ta-
nuságot vehetjük, hogy sikertelen, és tzél-
eránytalan dolog, azoknak a' dolgoknak meg-
esmérésére törekedni, mellyeket, véges ér-
telmünknel fogva, megesmérni lehetetlenség.
a) Ebből azt is megtanuljuk, hogy elhagy-
ván a' hiú speculationak feneketlen tengerét,
esméreteinket abban a' mezőben törekedjünk
szaporítani, a' melyben magunknak valódi es-
méreteket szerezhetünk.

2. Hogy megesmértessen Érző-
tehetségünkkel. Az Érzőtehetségnek esmé-
rete által tudjuk meg, mellyek légyenek a'
nemesebb érzések, és gyönyörűségek, mely-
lyek természetünk' méltóságához leg inkább
illenek, és a' mellyeknek keresésére termé-
szetünk' nemességénél fogva köteleztetünk.

3. Hogy megesmértessen Rívá-
nó, és akarótehetégünkkel. Ennek meg-
esmérése által tudjuk meg: a) Mi légyen az
állandó, és változhatatlan Jó, melyre, mint
fő tzélra, törekednünk kell. b) Mi légyen
változhatatlan sinor mértéke a' mi tseleked-
teinknek, melyhez szabni kell egész életünket.

Ezen három tehetségnek megesméréséből származik az Igaznak, a' Szépnek, és a' Jónak esmérete.

-
- a) La seule chose, que nous ne savons point, est d'ignorer ce, que nous ne pouvons savoir.

42. §.

B) Második tétel.

A' Philosophiának második tételja, az emberi természetnek megnevesítése.

A' Philosophia, mint az Emberiség' Tudománya, nem határozódik a' tupa esméretben, hanem annak szükségesképpen bé kell folyni az emberi természetnek megnevesítésébe. Azoknak az igazságoknak, melyeket a' Philosophia tanít, formálni kell az embernek érzéseit, indulatjait, hajlandóságait, és akaratját.

Világos, és kimivelt Értelem, nemes Szív, és jó Akarat — ezek az embernek igaz tulajdonai, és ha ezek egy mással harmóniában vagynak: úgy az embernek köz tiszteletet szerznek.

Következőleg, annak a' Philosophiának', mely az emberiség' Philosophiája, szükséges-

képpen az a' tendenciája, hogy az Emberiségnek kifejlődését, és megnemesedését arányozza, és a' lehetőségig előmozdítsa.

43. §.

C) *Harmadik tzel.*

Harmadik tzelja a' Philosophiának az, hogy az emberi Elmének, és Szívnek tsendességet, és békességet szerezzen — hogy az embert a' maga végrendeltetése iránt, magával harmóniába hozza.

A' Philosophiának ebben a' tekintetben, kettős kötelessége nagyon:

a) Hogy az embernek, az ő végrendeltetése iránt származható homályait, kétségeit, és tévelygéseit eloszlassa.

b) Hogy felvilágosítván az embert a' maga végtzelja, és rendeltetése iránt, az emberi Elmének, és Szívnek megnyugovást, és tsendességet szerezzen — hogy az embert önn' magával harmóniába hozza, és megbékéltesse. a)

---

a) A' Philosophiának éppen ezt a' tzelját állította, ez előtt mint egy 2200 esztendővel, Antisthenes Gö-

rög Philosophus, kitől midön kérdezték volna: Mi hasznát venné a' Philosophiának? azt felelte: Azt, hogy magammal tudjak békességben, és harmoniában élni.

44. §.

Az emberi Elmének kétségei.

Az emberben sokféle kétségek támadhatnak, és támadnak ottan ottan, a' maga természete, rendeltetése, és reménysége iránt, melynélfogva az ember önn' magával meghasonlásba, és ellenkezésbe jő.

1. Első kétség. Az embert önn' természete, melybe a' tudásnak ösztöne béplántáltatott, ellene állhatatlanul ösztönözi az igazságnak keresésére: de azt ritkán találhatja meg, és a' valóság helyett sokszor az árnyékokot öleli. Ennél fogva a' kételkedésnek szelétől ide, 's tova hanyattatik.

2. Második kétség. Egy felől érezzük szabadságunkat: másfelől természetünknek vizsgálása kétséget gerjeszt bennünk, és arra a' gondolatra viszen minket, hogy mi, minden elhatározásainkra, és tselekedeteinkre nézve, a' természeti mechanizmusnak vagyunk alája vettelve. a)

3. Harmadik kétség. Az erköltsi törvénynek önnön tudása felemel minket fel-

sőbb természetünk méltóságának betsülésére: másfelől a' testiség' uralkodása kétségbe hozatja velünk erköltsi rendeltetésünket.

4. Negyedik kétség. Egy felől nemesebb vágyódásunk, és az erköltsi tzelnek önnön érzése, felemel minket a' halhatatlanságnak reménységére: másfelől pedig testi romlandó természetünk a' halandóságnak, és semmivé lételnek félelmével fenyeget bennünket.

5. Ötödik kétség. Egy felől sajditásunk, és felsőbb reflexionk egy fő Valóságra viszen minket, mely a' Világnak, és az emberi sorsnak bölts kormányozója: másfelől a' rossz directiot nyert szemlélődés arra a' gondolatra viszen, hogy a' Világban egy örök szükségesség uralkodik.

Ílyen kétségek közt hánykodik az emberi Elme, mellyektől az embert tsak egyedül az emberi természetnek gyökeres esmérete szabadíthatja meg.

---

a) Innen lett az, hogy némellyek, p. o. Lametrie, és a' Természet Systemájának Szerzője, az emberi természetet, és méltóságot lelatsonitották — azt állítván, hogy az ember valóságos machina.

Ezeknek a' kétségeknék elosztatása.

A' Philosophia, a' maga tanításai által, az emberi Elmének ezen kétségeit elosztatja. Ennél fogva az emberi Elmének békességet, és tsendességet szerez — és a' magával meghasonlott embert önn' magával megbékélteti.

A' Philosophia a' következő fő pontokat, mint minden philosophiai vizsgálódásoknak közös resultatumait, állítja meg.

I. Az Igasságra nézve: Igaz, hogy mi, a' mi véges Értelmünkkel mindeneket meg nem esmérhetünk: mindazáltal azokat az igazságokat, mellyeknek esmérete a' mi erköltsi tökéletességünkre, és bódogságunkra múlhatatlanul szükséges, erköltsi természetünknek önnön tudásából megérthetjük.

II. A' Szabadtságra nézve: Mi, a' mi akaratumkra, és tselekedeteinkre nézve, nem vagyunk alája vettette a' természeti szükségességnek, hanem a' mi tselekedeteinknek szabados Urai vagyunk. Következöleg az erköltsi tulajdonításnak helye vagyon.

III. Erköltsi természetünkre nézve: Mi nem tsupa, physikai, hanem egyszersmind erköltsi Valóságok' vagyunk, a' kik az

Erköltstörvénynek szent Szózatját, mely minket tökéletes szükségességgel kötelez a' Jónak tselekedésére, a' mi lelkeinkben tisztán halljuk.

IV. Végtzélunkra nézve: Erköltsi természetünknel fogva, a' mi végtzélunk, és rendeltetésünk abban áll: Hogy a' virtust tiszteljük, és teljes igyekezettel kövessük — hogy minden emberi kötelességeinket hiven betöltsük. Mi, a' mi magas rendeltetésünknek úgy felelünk meg, ha az Erköltsi törvénynek szent parantsolatjai iránt tökéletes engedelmességgel viseltetünk.

V. Reménységeinkre nézve: A' mi lételünk, tzélunk, és reménységünk nem határozódik a' jelenvaló életnek keskeny korlátjai közt, hanem mi, mint erköltsi, és végzetlenül tökéletesedhető Valóságok, a' halhatatlanságra, és az örök életre rendeltettünk.

VI. A' Világnak igazgatására nézve: Nem a' vak történet' munkája ez a' Világ; nem a' vak fatum által igazgattatik — hanem nagyon Isten, ki a' Világot teremtette, és annak folyását az örök böltsesség' törvényei szerint kormányozza.

Ezt bizonyítja mind a' külső természet, mind pedig az embernek erköltsi természete.

te, mely minket szükségesképpen viszen a' Világnak erköltsi rendjére, és annak bölts, és szent Igazgatójára.

46. §.

A' Philosophia által nyert kinézések.

A' Philosophia által fontos kinézések nyilnak fel mi előttünk:

1. A' Philosophia által megesmérjük a' mi szabad, és erköltsi természetünket — megesmérjük a' mi lételünknek minden más földi teremtések felett való tzélját.

Ez a' meggyözödés ösztönt ad nekünk arra, hogy méltóságunkat, és ditső rendeltetésünket mindenkor szemünk előtt hordozzuk, és azzal megeggyezőleg tselekedjünk.

2. Meggyözödünk az iránt, hogy mi a' Virtusra, a' halhatatlan böldog életre, és a' határtalan erköltsi tökéletesedésre teremtünk. Ezen meggyözödés által egy határtalan pálya nyilik fel mi előttünk, melyben a' tökéletes erköltsiség' Ideáljához vég nélkül közelíthetünk.

3. Békességet, és tsendességet nyerünk jelenvaló, és jövendő sorsunk iránt. Mert tudjuk, hogy a' mi sorsunk, és boldogságunk,

mind ebben, mind a' jövendő életben, nem a' fatumtól, és a' vak szerentsétől, hanem egy felsőbb Valóságtól függ, ki a' dolgoknak örök rendjét úgy igazgatja, hogy a' virtus, és az idvesség közt tökéletes harmonia légyen.

47. §.

A' Philosophiának másod tzelja.

A' Philosophiának másod tzelja az: Hogy az által magunknak gyökeres, és fundamentomos esméretet szerezzünk.

Ezt a' Philosophia által úgy érthetjük el, ha minden dolgokban bizonyos, és állandó principiumokra tészünk szert. Ezekre pedig úgy, és az által tehetünk szert, ha Esmérő, Érző, és Kivánótehetségeinknek eredeti, és szükséges törvényeivel megismerkedünk.

Hogy minden dolgokban állandó principiumokra tégyünk szert, múlhatatlanul szükséges. Mert az emberi Elme megnyugovást, és kielégítetést tsak úgy talál, ha minden vélekedéseinek, itéleteinek, és meggyöződéseinek legfelső, és utolsó fundamentomait kinyomozhatja. Ezek nélkül az ember a' maga vélekedéseiben bizonytalan, kétséges, és állhatatlan.

A' Philosophiának tehát egyik tzelja, és haszna az, hogy az embert gyökeres esméreteknek szerzésére szoktassa.

ÖTÖDIK TZIKKELY.

A' Philosophálásnak módjai.

48. §.

A' Philosophálásnak hármias módja.

A' böltselkedő Okosság, a' maga vi'ssgálódásaiban, háromféle módot követhet:

Az első mód neveztetik *dogmatica*, a' második *sceptica*, a' harmadik *critica methodusnak*.

Innen származnak ezek az esméretes nevezetek: *Dogmaticismus*, *Scepticismus*, és *Criticismus*, mellyek a' philosophálásnak különböző módjait jelentik.

49. §.

Származása ezeknek a' módoknak.

A' *Sceptica*, és *critica methodus* természetesen származik a' *dogmatica methodus* ből. Ugyan is

1. Az Emberi Okosság, az Esmérőtehetségnek gyökeres esmérete előtt, nagyon hajlandó arra, hogy igen sokat állítsan, és hidjen. Innen származik a' *Dogmaticismus*.

2. Az ember, részszerint a' bizonyos sméretnek akadályait, és nehézségeit tapasztal.

talva; részszerint a' maga többszöri megtsalattatásait általlátva, hajlandó arra: hogy vagy igen keveset, vagy éppen semmit se hidjen. Így a' Dogmaticismusból önként származik a' Scepticismus.

3. Mivel ez a' kételkedés, és bizonytalanság állapotja az igazságot kereső Elmének nem tetszik: annát fogva az Esmérőtehetséget vi'sgálat alá veszi, és megvi'sgálja, mennyi igaz, és nem igaz a' mi esméreteinkben — mennyit lehet, vagy nem lehet az embernek bizonyoson állítani. Így a' Scepticismus szükségesképpen viszi az embert a' Criticismusra.

5o. §.

A) A Dogmaticismus.

A' Dogmaticismusnak állandó characteri ezek:

a) A' dogmaticus Philosophus az Okosság' erejébe vakon bizakodva, az Esmérőtehetség' fundamentomos esmérete nélkül, a' maga principiumait mérészen állítja fel — meg nem vi'sgálván, ha vallyon azok a' szoros Kritika' probáját kiállhatjáké, vagy nem.

b) Ezekből a' principiumokból, a' maga állításait, a' logikai következtetések' tör-

vénnyei szerint, szoros egybefüggéssel hozza le — és azokat győzhetetlen Megmutatósokkal törekedik megbizonyítani. a)

c) A' maga vizsgálódásaival az emberi esméretnek korlátjain kívül lépik, és önn' erejébe bizakodva, olyanokat állít, melyeket, az emberi Elmének erőtlensége, és tehetetlensége miatt, az emberi esméretnek keskeny határai közt, bizonyossággal tudni, és meghatározni, lehetetlenség.

Igy bátrán építi fel a' maga philosophiai Alkotmányát, mely első tekintettel erősnek látszik lenni — valósággal pedig hasonló egy fővény halomra épült Alkotmányhoz, melynek nints fundamentoma. b)

---

a) A' dogmaticus Philosophusnak leg felsőbb mérészsége, és maga elhittsége az, mikor a' maga philosophiai Alkotmányát a' Mathematicusok' módjaiszerint alkotja össze, és minden állításait matematikai szorossággal, és pontossággal igyekezik megbizonyítani. De ez, tzéléránytalan munka: mert a' matematikai rendet nem lehet a' Philosophiára által vinni — mint feljebb megjegyeztetett.

b) A' Dogmaticusoknak philo'sophiai Alkotmányok néha olyan, a' millyen vólt a' Nagy Sándor gátja, vagy töltése, Tyrus előtt a' tengerben. Mikor a'

töltés készen vólt, a' buvárok a' töltés' fenekéről kihuztak egy két előfát, 's az egész töltés öszve omlott. Ha a' philo'sophiai Systemának fundamenta rossz: az egész Alkotmány öszveomlik. Példa erre a' Spinoza Systemája. Ő a' maga Systemáját a' Substantia gondolatján kezdi, 's az után azt matematikai szorossággal, és pontossággal építi fel. De mivel Spinoza a' Substantia gondolatját tsupa szabad kény szerint, és hibáson határozta meg; annál fogva az ő philosophiai Alkotmánya is, mellyet arra épített, szükségesképpen magában hordozta a' romlandóság' magvát.

51. §.

B) A' Scepticismus.

A' Scepticismus a' Dogmaticismussal mérőbe ellenkező arányzatot vészen magának, és azzal örökös ellenkezésben vagyon.

A' Sceptikus az Okosság' erejében legkisebbet se bizakodván, minden esméretekert bizonytalanoknak tart. Ennél fogva azokat az igazságokat, mellyek eddig bizonyosoknak tartattak, ostromolja, és azoknak bizonytalanságát törekedik megmutatni.

A' Scepticismus

1. Közönséges, ha egy átaljában minden esméretekert bizonytalanoknak tart.

2. Különös, ha a' Dogmatikusok' principiumait, állításait, és megmutatásait ostromolja.

52. §.

A' Scepticismus' kezdete.

A' Scepticismus első kezdetét rend szerint Pyrrhora szokták vinni. a)

De ő nem első kezdője, hanem csak Meg-
ujjítója volt a' sceptica Philo'sophiának. Már
ő előtte más régiebb Philo'sophusok is — mint
Xenophanes, az Eleabeli Zeno, Democritus,
és Euripides, híres Poéta — a' Scepticusok
közé számlálatnak. b)

---

a) Pyrrho eleintén volt Képiró, ki Nagy Sándort Á-
'siai táborozásába követte. Onnan vissza térvén,
Élisben fő Pap volt. Nagy talentummal, és éles
elmével birt, ki a' Görög Philo'sophusok közt kü-
lönös betsüllést érdemel. Ő megtámadván a' Dog-
maticusok' Systemájit, megmutatta, hogy azok sem-
mit se tudnak olyan bizonyossággal, a' millyen-
ről ők álmadoznak. Ennél fogva őket felrázta ál-
mokból — megalázta az ő fenn héjazásokat — és ő-
ket vigyázobakká tette. Ezt tselekedte Kant is az
ujjabb időkben — de nagyobb gyökerességgel.

b) Euripides kételkedik: Ha valjon élni, nem annyi é,
mint meghalni? és meghalni, nem annyié, mint
élni — ?

„ Quis novit autem, an vivere hoc sit emori,

„ An emori hoc sit, quod vocamus vivere?

53. §.

A Pyrrho Philo'sophiája.

Pyrrho azt állította: Hogy minden tudás nem valódi, hanem csak tetsző tudás; minden tudomány haszontalan, és lehetetlen; semmit bizonyosan nem lehet tudni, abból az okból: hogy minden oknak egy más egyenlő erejű, és fontosságu okot lehet ellenébe tenni. Ennél fogva az embernek a' maga ítéletét fel kell függeszteni.

1. A' theoretica Philosophiában Pyrrho a' köz vélekedéshez szabván magát, megengedte, hogy vagynak Istenek—vagyon gondviselés: de a' Philo'sophusnak mind ezeket eltagadta—melyre erősséget vett a' Philo'sophusok' állításaiból, kik az Istennek természete, létele, és munkássága iránt különböző, és egy mással ellenkező vélekedésekben vagynak.

2. A' practica Philo'sophiában azt állította: Hogy magában semmisse jó,

vagy rossz. Ezt abból bizonyította meg, hogy az embereknek, és a' nemzeteknek a' Virtusról, és a' vétekről különböző, és ellenkező vélekedéseik vagynak. a)

Mind ezek mellett azt mondja Pyrrho: Hogy a' Sceptikus, az erköltsi dolgokban, szabja magát a' társasági élet' vélekedéséhez, és a' maga erköltsi érzéséhez, mely az embernek, az erköltsi életre nézve, bátorságos kalauzza. b)

---

a) A' Pyrrho Követői nevezettek Pyrrhonistáknak, és Sceptikusoknak. A' sceptica Philo'sophiát nyomoson, és tudományos rendel előadta Sextus Empiricus, Alexandriai Orvos, és híres Pyrrhonista, azon munkájában, melynek tizimje: *Sexti Empirici Pyrrhoniarum Hypotyposion, seu Institutionum L. III.* — és más munkájában, melynek tizimje: *Adversus Mathematicos, seu Disciplinarum Professores.*

b) Pyrrho, a' maga principiumaival megegyezőleg, a' világon minden dolog iránt indifferens vólt, és igyekezett megtartani az Elmének egyformaságát. Erköltsi characterében Sokrateshez hasonlított. Meg hólt 90 esztendő korában.

A' Scepticismus' betse, és fogyatkozása.

Az okos Scepticismusnak vagyon haszna, tagadólag, (negative)

a) Annyiban, a' mennyiben az embert az igazságnak nyomosabb vi'sgálására vezeti.

b) A' mennyiben a' magát nem esmérő Okosságnak szerfelett való praetensiojít mérsékli, és az emberi elmének fellengős repülését bizonyos korlátok közé szorítja.

De a' mennyiben egy átaljában minden esméretekert bizonytalanoknak tart, nintsen positiv betse. Mert

1. A' Scepticismus tsak ront — de nem épít — az az: az esméreteknek bizonyosságát lerontja — de azoknak helyébe bizonyosabakat nem tézen. Az emberi Elme pedig nem tsak a' bizonytalanságot, hanem főképpen az igazságot, és a' bizonyosságot kívánja által látni.

2. A' Scepticismus nem az Esmérő tehetségnek gyökeres vi'sgálásán, hanem tsak a' Philo'sophusoknak tévelygésein, és a' philo'sophálásban ejtett hibájikan fundáltatik. a)

3. Veszedelmes az erköltsiségre nézve annyiban, a' mennyiben a' virtus, és a'

vétek közt lévő különbséget lerontja, és útat nyit az erköltstelenségre. b)

-
- a) Ennél fogva az esmérő tehetség tehetőségének gyökeres megvi'ssgálása szükséges.
- b) Hogy néha a' theoria a' praxissal, és a' Szívvel ellenkezésben, vagyon, arra bizonyság Pyrrho, a ki fedhetetlen életü ember vólt, minden kételkedése mellett is. Igy történt a' dolog későbbre Spinozával is.

55. §.

C) *A Criticismus.*

A' Criticismus, vagy critica methodus különbözik a' dogmatica, és sceptica methodustól.

1. A' criticus Philosophus az Esmérőtehetségnek fundamentomos esmérete által vi'gyázová tétettvén, a' maga lépéseit tartozkodva, körülnézve, és mindeneket éretten megfontolva teszi. Ennél fogva minekelötte valamit igaznak állítna, mind a' maga állítását támogató, mind pedig az ellenkező okokat megfontolja — következöleg a' dolgot minden oldalról szorossan megvi'ssgálja.

2. A' maga philo'sophiai Alkotmányában közönséges, és bizonyos principiumokat botsát előre, mellyek leg kissebb kifogást se szenvednek.

3. Szerényen megesmérve az emberi véges Elmének keskeny határait, a' maga vi'sgálódásaival azokon kívül nem lépik — hanem az Esmérőtehetséget szoros vi'sgálat alá vévén, megfontolja, hogy az Értelem, és az Okosság' ereje által mit lehet, és mit nem lehet megesmérni.

Ennél fogva ott, a' hol szükséges, a' Nemtudást szerényen megvallja. a)

-
- a) Megvallotta azt Sokrates is: de a' nélkül, hogy tudományosan kijelelte volna a' lehetséges, és lehetetlen Tudásnak határait. Kant a' maga Kritikájá által ezeket a' határokat jegyzette ki.

56 §.

Öszvevetése ezen három féle módnak.

Krug Ur a' Dogmaticismust hasonlítja a' despotismushoz — a' Scepticismust az anarchiához — a' Criticismust a' köztársasághoz. a)

1. A' szoros Dogmaticismus valóság-gal philosophiai despotismus. Ebből származik a' philo'sophusi kevélység, fenn héjazás, logikai önn' korság, az ellent mondás' lelke, másoknak megvetése, semminek állítása, és gorombaság azok ellen, a' kik ellenkező képpen vélekednek.

2. A' Scepticismus philo'sophiai anarchismus, vagy fejetlenség. Mert minden esméretekét bizonytalanoknak tart — következőleg nints' bizonyos principiuma, és állandó fundamentoma. A' Scepticismus szerint maga ez az állítás se bizonyos: Hogy nints' semmi bizonyos. Egyébb aránt szüntelen ront — de nem épít. Annál fogva az igazságot kereső Okosságot ki nem elégíti.

3. A' Criticismus egy mérséklett philo'sophiai Monárkhia, melyben a' gondolkodás' szabadsága a' szoros törvényességgel egyesül.

A' Criticus Philosophusnak, erköltsi tekintetben, fő tulajdonsága a' szerénység, vagy módtartás, és a' mérséklettség. Ennél fogva magának a' tudományos világban Dictatori hatalmat, és tsalhatatlanságot nem tulajdonít — mások iránt betsülletes — az ellenkező vélekedéseket, ha azok okokkal támagattatnak, elfogadja, és a' hol valamit tudni, lehetetlenség, ott a' Nemtudást megvallani nem szégyenli.

---

a) Krug's Fundamentalphilosophie. §. 117 — 119.

HATODIK TZIKKELY.

A' philosophiai fő Systemák.

57. §.

A' philosophiai Systemák' tárgyai.

A' gondolkodó Ember, a' tudás' ösztönétől serkentetve, külömbféle kérdéseket tézen fel magának, mellyeknek megfejtése (ha a' Dogmaticusok' módját követi) ötet külömböző Systemákra vezeti.

A' Dogmaticismusból származó philosophiai fő Systemák ezek:

I. A' Realismus, és az Idealismus. Mind a' kettő a' következő Kérdéseket törekedik megfejteni: Honnan származik az Önnön tudás? Honnan származnak a' mi képzeteink, és esméreteink?

II. A' Materialismus, és a' Spiritualismus. Ennek tárgya a' következő Kérdések' megfejtése: Vagyoné az emberben egy gondoló Valóság, mely a' Testtől külömbözik? vagy né talán az egész Ember tsupa Testből áll?

III. Az Empirismus, és a' Rationalismus.

1. A' vi'sgáladó Okosságra nézve: Honnan származnak a' mi esméreteink? A' tsupa tapasztalásbólé? vagynak-é tapasztalás előtti esméretek?

2. A' tselekvő Okosságra nézve: Az erköltsi principiumok, és törvények a' tapasztalásból származnaké? vagy talán azoknak fundamentoma az Okosságban vagyon?

IV. A' Naturalismus, és a' Supernaturalismus. Elégségesé az emberi Okosság a' Vallásos esméretekre? vagy azon kívül szükséges a' kijelentés is?

58. §.

A) A' Realismus.

A' Realismus az a' Systema, mely az embernek képzetait, és esméreteit a' külső dolgok' lételéből hozza le. Közönségesen, a' Tudást a' Lételből magyarázza.

Ez a' Systema a' mi képzeteinket, és esméreteinket, mellyeket az önnöntudásban veszünk észre, a' materia tulajdonságainak tartja. a)

De ez a' Systema tsak egy sikertlen speculatio, és azt, a' mit ki kellene magyarázni, ki nem magyarázza.

Mert a' materiában egyebet nem találunk, hanem csak a' kiterjedést, áthathatatlan-ságot, nehézséget, vonzó, és taszító erőt, a' nyugvást, és a' mozgást. Ezek közül pedig se az egyikből, se a' másikból ki nem magyarázhatjuk az önnöntudást, a' képzetet, és az esméretet.

Némellyek arra fognak ki: Hogy az Isten a' materiával közölhette a' gondoló erőt. De így kívül lépünk az emberi esméretnek határán, és által mégyünk a' lehetőségnek határtalan országába, hol pusztá, és bizonytalan véleménynél egyebet nem találunk. —

-
- a) Nevezetesen Priestley azt állította: hogy a' gondolkodás, és akarás a' matériának vonzó, és taszító erejéből származik. Ez is csak egy pusztá vélemény.

59. §.

B) Az Idealismus.

Az Idealismus egyenes ellenkezésben áll a' Realismussal. Ez a' Systema a' külső tárgyaknak, és a' materiás világnak lételét vagy az isteni, vagy az emberi Elmének munkás-ságából, és képzeletéből hozza le. A' Lételet magyarázza a' Tudásból.

Az Idealismus különböző formákban jelent meg:

a) A' Cartesius Idealismussa. (Idealismus problemeticus, scepticus)

b) A' Berkeley Idealismussa. (Idealismus dogmaticus, mysticus, theologicus)

c) A' Fichte Idealismussa. (Idealismus egoisticus)

d) A' Kant Idealismussa.

60. §.

a) *A' Cartesius Idealismussa.*

Cartesius (Des Cartes) Frantzia Philo'sophus a' külső tárgyak' lételét egyenesen, és merőbe nem tagadja, hanem csak kétségbe hozza azért, mivel azt szorosan megbizonyítani nem lehet.

Cartesius azt akarván meghatározni: Hogy lehet-e valamit bizonyosan tudni? a' Philo'sophiát a' kételkedésen kezdi, és nem csak a' külső tárgyak' lételét, hanem a' maga tulajdon lételét is kétségbe hozta.

A' maga lételének bizonyossága felől meggyőzte magát Cartesius ezen Erősséggel: Mikor kételkedem, akkor gondolok. Innen: Gondolok — tehát vagyok.

De ez a' következtetés semmit se bizonyít. Mert ebben a' kimondásban: Én gondolok, már titkon feltétezik az én lételem, és a' fennebbi kimondás annyit tészén: Én vagyok úgy, mint gondoló Valóság.

A' külső tárgyak lételének bizonyosságát abból hozta ki: Hogy vagyon Isten, ki a' dolgókról nékem hamis idéákat nem adhatt—következőleg a' rajtam kívül lévő dolgok megfeleljenek az én képzeteimnek.

De ebben a' Megmutatásban *petitio principii* vagyon: mert az Isten lételének is, melyet fundamentomúl tészén fel, szüksége vagyon a' megmutatásra.

61. §.

b) *A' Berkeley Idealismussa.* a)

Berkeley azt állította: Hogy a' Térben lévő tárgyak tsupa szemfény vesztések, és pusztá képzemények. A' külső világról való képzeteinket pedig az Isten gerjeszti fel a' mi Lelkünkben, a' maga közvetlen munkássága által.

A' Berkeley Erösségei ezek:

1. Mi a' külső tárgyak' lételet közvetlenül nem érezzük, hanem tsak a' mi ér-

zéseinket, és képzeleteinket vesszük észre. Ezek pedig csak a' mi lelkünknek modositásai, következőleg nints tárgyas, hanem csak személyes lételek. (existentia subjectiva) Hogy pedig a' mi képzeleteinknek rajtunk kívül felel meg valami — éppen azt kellene megbizonyítani.

2. A' mi érzéseink felette változók. Hogy ha tehát a' külső dolgokat a' mi érzéseink által megesmérhetnők: abban az esetben valamint a' dolgok állandók, éppen úgy a' mi érzéseinknek is állandóknak, és változhatatlanoknak kellene lenni. De éppen ellenkezőleg vagy a' dolog. b)

Minthogy pedig a' mi érzéseinknek, és képzeleteinknek minémüsége nem töllünk függ: annál fogva egy más Léleknek kell azokat bennünk felgerjeszteni.

Mellyekből Berkeley azt hozta ki: Hogy csak Lelkek vagynak — külső tárgyak pedig rajtunk kívül nintsenek.

Berkeleynek az egész következtetése helytelen. Mert

1. Az önnön tudás nyilván bizonyítja, hogy vagynak rajtunk kívül dolgok — és ez a' Factum olly' bizonyos, hogy ha ennek hitelt nem adunk, úgy önnön lételünknek se adhatunk hitelt.

2. Helytelenül állítja azt is Berkeley. Hogy mi csak a' mi képzeleteinkről következtekünk a' külső tárgyak' lételemre. Mert a' mi-
kor a' mi külső Érzékeink által valamit ész-
re veszünk, ugyan akkor annak valósága fe-
löl is közvetlenül meggyözödünk. c)

-
- a) Berkeley György, először a' Theologia' Doctora; az-
után Cloynei Püspök Irlandiában, született 1684-ben
— megholt 1753-ban Oxfordban. A' maga Idea-
lismussát előadta azon Munkájában, melynek
tízimje: Beszélgetések Hylas, és Philo-
nous között. London 1713. Németre fordította
Esehenbach, Rostocki Prof.
- b) Már régen azt állította Protagoras is: Hogy egy
dolog se bir bizonyos, és állandó lételemmel: mert
egy felöl a' materia szüntelen való folyásban, és
vissza folyásban, vagon — más felöl pedig a' mi
Érzékeink' alkotása, 's állapotja szüntelen változik.
Democritus is azt állította: Hogy a' mi Erzéke-
ink minket megtsalnak, és azok által, mi a' kül-
ső tárgyakat meg nem esmérhetjük. —
- c) Lehet tsudálni, hogy Berkeley, a' köz érzés' elle-
nére, miképpen mehetett arra, hogy a' materiás
világot megsemmisítse: Ötet Malebranche, és Lejb-
nitz vezette az Idealismusra. Malabranche azt
állította: a) Hogy a' mi képzeiteinket az Isten ger-
jeszti fel bennünk. b) Hogy a' materiás világ' léte-
lét csak a' kijelentés által lehet megbizonyítani. Lejb-
nitz pedig a' harmonia praestabilitat állította, mely
nagyon kedvez az Idealismusnak.

62. §.

c) *A Fichte Idealismussa.*

A' Fichte Idealismussának veleje ez: Az Énen kívül semmi sintsen; nints' semmi, a' mi bizonyos, és állandó létellel birna. Tsak a' képek' változásai következnek egy más-után, mint a' vizeknek változó habjai.

Egyedül az Én, vagy a' Képzelőtehetség az, a' mi a' külső tárgyak' képzetait, a' maga saját, és szabad munkássága által, magából fejt ki, és állítja elő — oly formálag, mint a' selyem bogár magából fejt ki a' selyem szálakat.

Igy Fichte a' matériás világot mint egy maga előtt származtatja, és construálja, mint a' pók a' maga hálóját.

Minthogy pedig bennünk vagynak szükséges képzetek, mellyek az Elme' munkásságát megkötik, és megszorítják, és a' mellyek a' mi szabad akaratunktól tellyességgel nem függenek: annál fogva Fichte az Énnek ellenébe teszi a' Nem — Ént.

De mikor ezt tselekszi, ugyan akkor a' külső tárgyaknak, és a' tárgyas világnak lételét feltézi: Mert mi egyéb a' Nem — Én, hanem a' külső tárgy, mely tőlünk merőben függetlenül áll? a)

a) Fichte, Jenai Prof. (született 1762-ben — megholt 1814-ben) a' maga idejében, egyik első rangú Philosophussa Német Országban, a' maga Idealismussát előadta azon Munkájában, melynek czimje: *Grundlage der gesammten Wissenschaftslehre*. Weimar. 1794.

Kár, hogy erre a' sovány, és sikertelen speculatio a' maga Elméjének oly' nagy élességét vesztette. Nagyobb fényvel tündöklék az ő érdeme a' Természet Törvényében, és az Erköltstudományban, mellyekben eredeti, és felséges ideák találhatók.

A' Fichte Philosophiájában különös benyomást tévesen az Emberbe az, hogy ő a' theoretica Philosophiában, az Idealismus által, a' tárgyas világot megsemmisíti, és ugyan azt, a' practica Philosophia' mezéjében, a' tselekvő élet' kedvéért, ismét helyre állítja. —

63. §.

d) *A' Kant Idealismussa.*

A' Kant Idealismussa tulajdonképpen nem Idealismus. Mert Kant nem tagadja a' külső tárgyak' lételet, hanem csak azt állítja: Hogy mi a' külső tárgyakat csak úgy esmérjük, mint jelenéseket. (phenomena) Mik légyenek pedig azok, önn' magokba — elvonva a' mi képzeletünk' módjától — mi azt nem tud-

hatjuk, és az, mi réánk nézve, mindenkor egy esméretlen dolognak fog maradni = x.

A' külső tárgyakról való képzeteinkben ket-
tő vagyon—t. i. a' matéria, és a' forma.
A' matériát a' külső tárgyak szolgálta-
tják; a' forma pedig az Elme munkásságának szü-
löttje. a)

---

a) Ez az Idealismus, criticus Idealismusnak nevezte-
tik, mellyet a' Kant Kritikájában lehet olvasni. —

64. §.

Okok az Idealismus ellen.

Az Idealismus egy átaljában az emberi Elmének sikertelen probatétele, és az, akár mellyik formában vétessék, a' vizsgálódó O-
kosság' szükségeit ki nem elégíti:

1. Nem tudja kimagyarázni azt, hogy a' mi tárgyas képzeteink miképpen származ-
zanak akár az isteni, akár az emberi Elméből.

2. Nem tudja kimagyarázni azt a' kü-
lömbséget, mely a' különböző tulajdonságu
tárgyak közt vagyon. 'S éppen az egyes dol-
goknak ez a' külömbsege (differentia nume-
rica) nagy keresztje az Idealistáknak, (crux

Idealistarum) — különösen a' Fichte Ideá-
lismussának.

3. Ha rajtunk kívül minden dolgoktsak
képzemények: úgy lerontatik a' mi munkás-
ságunk' sphaerája, és az élet hasonló lesz
az álomhoz.

4. Ártalmas lehet az erköltsiségre néz-
ve. Mert ha minden tárgyak tsak pusztá kép-
zemények: úgy miért teljesítsük az Erköl-
tsitörvény' parantsolattjait?

5. Ártalmas lehet a' Vallásra nézve —
különösen a' Fichte Idealismussa. Mert ha
az Elmén kívül semmi sintsen: úgy Isten sin-
tsen; úgy az ember arra mehet, hogy magát
megistenesítse. (autotheismus). a)

Egyébaránt az Idealista magamagát meg-
tzáfolja. Mert a' speculatio' körén kívül, a'
valódi életben, ő is éppen úgy tselekszik,
's úgy viseli magát, mint a' Realista. Ennél
fogva megesméri, egy felől a' külső tárgyak'
lételét, más felől pedig azt, hogy az ő spe-
culatioja tsupa pókháló szövet.

---

a) Az emberi Elmének tévelygései közt van példa
erre a' balgatag vélekedésre is.

C) *A' Synthetismus.*

A' Synthetismus se a' képzeteket nem hozza le a' külső tárgyából, se a' külső tárgyakat az Elme' képzetéből, és munkásságából, hanem azt állítja: Hogy mind a' külső tárgyak, mind azoknak képzetei, együtt adáttatnak nekünk, az önnöntudásban. Így a' Létel, és a' Tudás—a' Realismus, és az Idealismus közt eredeti eggyességet szerez.

Ezen Systema szerint a' Philosophia három pontokat tészzen fel, mellyek a' köz értelem előtt is közvetetlenül bizonyosok.

- a) Mi, mint képzelő Valóságok, vagyunk.
- b) Vagynak rajtunk kívül külső tárgyak.
- c) Köztünk, és a' külső tárgyak közt közösülés vagyon. Mi dolgozunk a' külső tárgyakra, 's azok ismét mi réánk.

Következőleg a' mi tulajdon lételünk, és a' külső tárgyak' létele egyaránt bizonyos.

Ezt a' meggyőződést a' speculatio se elnem ronthatja, se bizonyossabbá nem teheti. A' kettő közül akár mellyiket hozzuk kétségbe: nem lehet többé helye a' philosophálásnak, hanemha álombeli alkotmányokat akarunk építeni.

66. §.

D) A' Materialismus, és a' Spiritualismus.

A' Materialismus azt állítja: Hogy nincsenek Lelkek, hanem csak testi Substantiák vagynak, 's az Ember maga is, egészen Testből áll.

A' Test gondolkodik, és akar.

A' Materialisták két szakaszokra vitethetnek:

a) Némelyek azt állítják: Hogy a' matéria közönségesen bír képzelő, gondoló, és akaró tehetséggel.

b) Mások azt mondják: Hogy csak az organizált Test bír gondoló, és akaró tehetséggel — mint az Orgonában a' részek' összealkotásából származik a' 'hangok' harmóniája. Ezek a' tulajdonképpen való [Matéria-
listák, a)

A' Spiritualismus ellenben azt állítja: Hogy vagyon bennünk egy gondoló, érző, és akaró Valóság, mely a' Testtől különbözik; mely holtunk után a' Test nélkül, maga magára is, fenn állhat — és ez a' nemes Valóság halhatatlan, és vég nélkül tökéletesedhető. b)

---

a) A' Materialismus felette régi vélekedés. A' Görög Philosophusok közt sokan voltak annak pártfogói

— nevezetesen, Leucippus, Democritus, és Epikur, kinek Philosophiáját előadta Lucretius azon Munkájában, melynek tizimje: De rerum natura. A' Materialismust leirta a' III dik Könyvében, a' 425-dik Verstől fogva a' Könyvnek végéig. Ebben az értelemben voltak még: Strato, a' Theophrastus Tanítványa, és a' Stoikusok — nevezetesen Panaetius, Cleanthes, és Chrysippus.

Az ujjabb időkben nevezetes Materialisták voltak:

- a) Hobbesius Tamás, Ánglus.
  - b) Lamettrie, Frantzia Philosophus, azon Munkájában, melynek tizimje: L' Homme machine — Leyden. 1746.
  - c) Mirabeaud, vagy mások szerint B. Hollbach azon Munkában, melynek tizimje: System de la nature. Londres. 1757.
  - d) Helvetius, Frantzia Philosophus az Emberről irt Munkájában, és 2-dik Fridrik Király.
- b) A' Spiritualismust a' Görög Philosophusok közt leg inkább oltalmazta Plato a' maga Phaedonjában. Az ujjak közt nevezetes Mendelsohn, ki az ujj Phaedont irta.

67. §.

A' Materialismus' méltatása.

A' Materialismusnak veszedelmes befolyása vagon az emberi életre nézve: Ugyan is

1. Ha mi tsupa testből állunk — ha tsupa mákkinák vagyunk: ugy minden elhatá-

rozásaink, és tselekedeteink szükséges következései a' testi mechanismusnak. Következőleg nints szabadsága az emberi akaratnak — nints különbség a' virtus, és a' gonoszság közt, és se jó, se rossz tselekedeteink nem tulajdoníthatnak nekünk.

2. Ha tsupa testből állunk: ugy alája vagyunk vétetve a' halandoságnak. Következőleg a' testi életnek végével örökre füstbe mennek minden felsőbb kínézéseink, minden várásaink, és reményeink.

3. Ha a' Materialismus szerint nints' helyye a' szabadságnak, és az erköltsiségnek: ugy a' Vallás se állhat fenn, mellyet erköltsiség nélkül még tsak képzelni is lehetetlenség; ugy a' Világ nem egy fő Valóság, hanem a' fatum, vagy a' vak szükségesség által igazgattatik.

Mind a' három következés pedig az emberi Okosság előtt egyaránt borzasztó.

68. §.

F) *Az általános Ugyanazonság' Systemája.*
(Systema identitatis absolutae.)

Ebben a' Systemában a' Realismus, és az Idealismus, a' Materialismus, és a' Spiritualis-

mus, mint egy chemiai módon, öszveolvadnak egy mással.

Ennek a' Systemának lelke szerint, egygyetlen egy, öröktől fogva lévő, és véghetetlen Substantia vagyon, mely Absolutumnak — Teljesnek, vagy Általánosnak neveztetik.

Ebben mind a' tárgy, mind a' személy, mind a' materia, mind a' Lélek, és az Okosság tökéletesen eggyesülnek egy mással, és egy tökéletes Egészet formálnak.

Minden, a' mi a' világban vagyon, a' maga véghetetlen külömbféleségében — sőt maga a' Világ is, az Absolutumból fejlődik ki, mint a' világosság' sugárai a' Napból.

Ez az Absolutum, mikor Jelenéssé válik, két nagy ágokra, vagy folyamatokra szakad, u. m. a' Testek', és a' Lelkek' világára. (mundus realis, et idealis).

Következőleg maga a' Világ, és a' Világban minden dolog, az Örökkévalónak, és a' Véghetetlennek kisugározása, és kinyilatkozása.

69. §.

Észrevételek ezen Systemára.

Ez a' Systema Naturalismusnak is neveztetik, és méltán. Mert ennek tsak az az

értelme, hogy ez a' látható Világ, minden benne lévő dolgokkal együtt, egy örök szükségesség által, a' Természetnek Véghetetlen-ségéből fejlődött ki.

De ez a' Tudomány nem magyarázza ki azt, a' mit ki kellene magyarázni: a) Hogy a' véges dolgok miképpen származtak az Absolutumból? b) Ha az Absolutumban nints semmi különbség: miképpen szakadhatott az még is két különböző ágokra? c) Honnan vagyon a' dolgokban a' tzélerányosság?

Ennek felette, ha az Ember, más világi dolgokkal együtt, tsak a' Természet' productuma: ugy neki szabadsága nem lehet; ugy nem lehet helye se a' tulajdonításnak, se az erköltsiségnek. Következőleg ez a' Tudomány Fatalismusra viszi az embert.

Ezen Systema szerint továbbá a' Mindenség, és az Isten egy dolog. Következőleg ez a' Tudomány Pantheismus. De ez a' képzelet hibás. Mert az Isten nem egy a' Természettel. Az Isten ugyan munkás a' természetben — Ő általa fejlődik ki az élet a' maga véghetetlen különbféleségében: de az Isten, mint Teremtő, és Igazgató, a' természetten feljül vagyon, és a' Világtól különböző Valóság.

G) *Az Empirismus, és a' Rationalismus.*

I. A' vi'sgáladó Okosságra nézve:

Az Empirismus — theoretikai értelemben — az a' Tudomány, mely szerint minden mi képzeteink, még a' leg magossabbak is, a' tapasztalásból származnak. Így vélekedett Arisztoteles, és Lock.

Mások azt mondták: Hogy vagynak velünk született ideák. Így Plato, Cartesius, és Leibnitz.

Az Empirismusnak vagyon más értelme is, mely szerint az állítatik: Hogy csak érzéki, és tapasztalás alá jöhető tárgyak vannak. Érzékiség, és tapasztalás feletti tárgyak pedig, a' millyenek: az Isten, Gondviselés, Szabadtság, és Halhatatlanság, nintsenek. Ez az Epikur theoretica Philosophiájának a' veleje.

A' Rationalismus ellenben azt állítja: Hogy vagynak tiszta, és a' tapasztalástól független esméretek. Ezek, tapasztalás előtti esméreteknek (cognitiones a priori) neveztetnek. a)

Ez a' vélekedés egy középvélekedés egy felől a' Lock, más felől azoknak vélekedések közt, kik a' velünk született ideákat pártfogolják. b)

---

a) Ezekről volt szó feljebb a' 10-dik §-ban.

b) Hogy velünk született ideák nintsenek, megmutatta Lock azon Munkájában, melynek tizimje: De Intellectu humano.

: 71. §.

II. *A' törvényadó Okosságra nézve:*

Az Empirismus, az Erköltstudományban az a' Systema, mely a' jó, és rossz tselekedetek' proba követ a' tapasztalásban — az az: a' tselekedeteknek jó, vagy rossz következéseiben keresi.

Ez a' Tudomány, ha a' boldogságot teszi az akaratnak indító okává, Eudaemonismusnak, vagy Boldogságtudományának — ha pedig a' gyönyörűséget, úgy Sensualismusnak neveztetik. a)

Az erköltsi Rationalismus azt állítja: Hogy vagynak olyan erköltsi törvények, és principiumok, mellyek a' tapasztalástól függetlenek, és ezek az embernek eredeti okos természetében gyökereznek.

Ezen Tudomány szerint nekünk a' Jót nem a' haszonnak, vagy nyereségnek reményességéből kell tselekednünk, hanem annak belső betséért, és jóságáért.

-
- a) Az Aristippus Erköltstudománya vastag Sensualismus. Ő nem a' boldogságot, hanem az egyes gyönyörűséget tartotta az ember fő tzeljának. Az ő principiuma: Keresd a' gyönyörűséget, mint igaz Jót; kerüld a' fájdalmat, mint igaz rosszat. Ebből a' principiumból kiindulva, Aristippusnak némely Tanítványai az erköltsi Indifferentismust, és a' leg vastagabb Önnkorságot tanították — 's egy átaljában mind az Erköltsiséget, mind a' Vallást öszverontották.
- b) Az erköltsi Rationalismust a' régi Philosophusok közül nevezetesebben Plato, és Zeno — az ujjabak közül pedig Kant tanította.

72. §.

H) *A' Naturalismus, és a' Supernaturalismus.*

A' Vallásra, és a' Vallásbéli esméretekre nézve két Systema vagyon:

1. A' Naturalismus, vagy vallásos Rationalismus azt állítja: Hogy az emberi Okosság, természetes uton, az Isten lételének, és tökéletességeinek esméretére eljuthatott.

2. A' Supernaturalismus az ellenkezőt állítja: Hogy a' magára hagyatott emberi Okosság, természetes uton, erre az esméretre el nem juthatott — hanem ezt az esméretet egyedül a' természet feletti kijelentésből vette.

A' Naturalismus lehet:

a) Tiszta, ha a' természet feletti kijelentést egészen kirekeszti.

b) Elegyes, ha a' kijelentést megengedi ugyan — de e' mellett az Okosságot is felvészi esméret' principiumául.

Ebben az egyesületben három esetek lehetségesek:

a) A' Kijelentés az Okosság felibe tétetik.

b) Az Okosság a' Kijelentés felibe.

c) A' kettő öszverendeltetik, az az: se az egyiknek, se a' másiknak tökéletes elsőség nem adatik, hanem a' kettő, mint két testvér, egy mással barátságosan meg-eggyezik — 's mind a' kettő költsönösön segíti egy mást.

Azomban az Okosságnak fennhagyatik az a' jussa, hogy a' Vallásra tartozó igazságokat vi'sgálat alá vehesse. Mely justol ha az Okosság megfosztatnék: ugy a' mi vallá-

szos hitünk vak hitté, és a' Vallás Fanatismussá könnyen elfajulhatna.

MÁSODIK SZAKASZ.

A' Philosophiának Systemája.

73. §.

A' Philosophia Systemájának felhasogatása.

A' Philosophia egy nagy Egész, melynek mezejébe különböző philosophiai Tudományok tartoznak.

Hogy azért ezt az Egészet magunknak tisztán képzelhessük, szükség a) Azt a' maga részeire felhasogatni. b) A' részeknek egy mással, és az Egésszel való öszve függését. c) Mindegyiknek fő tzélját előadni.

74. §.

A' Philosophia' részei.

A) Plato szerint.

Plato a' Philosophiát három részekre osztotta:

1. A' Logika, vagy Dialectica, mely készítő Tudomány a' Philosophiára. A' Lo-

gikára nézve sokat tett Plato. Előadta ugyan is a' gondolkodásnak törvényeit; a' Meghatározásoknak, a' Következtetéseknek, és a' Megmutatásoknak reguláit; az Igazságnak bélyegeit, és a' Tetszeménynek származását.

2. A' theoretica Philosophia, melyre tartozik a' Theologia, Physika, Psychologia, és a' Mathesis.

5. A' practica Philosophia, melyre tartozik az Erköltstudomány, és a' Politika. Ez az Elosztás még tsak első próba volt. a)

---

a) A' theoretica Philosophiára leg nevezetesebb Munkája Platonak a' Timaeus, melyben az Istenről, és a' világ' teremtéséről irt, és a' Phaedo, melyben a' lélek' halhatatlanságát mutogatja.

A' practica Philosophiára, és a' Politikára nevezetes két Könyve: de republica, és de Legibus,

75. §.

B) Arisztoteles szerint.

Arisztoteles, a' Plato' Tanítványa, a' Philosophiának leg nagyobb kiterjedést adott, és annak körébe felvett minden Tudományokat, mellyek vagy a' tapasztaláson, vagy az okosságon, vagy mind a' kettőn épülnek, —

kirekesztvén egyedül a' historiai Tudományokat.

A' Philosophia, Arisztoteles szerint, theoretica, és practica.

I. A' theoretica Philosophiának tárgya a' Való — vagy az, a' mi vagyon, és a' mi nem függ a' szabad akarattól.

II. A' practica Philosophiának tárgya az, a' mi az akarattól függ. Az újabb felvétel szerint a' theoretica Philosophiának tárgya a' Természet, a' practica Philosophiának pedig a' Szabadtság. Melyhez képest Arisztoteles helyesen fogta fel a' Philosophia' két részét.

A' theoretica Philosophiára vitte a' Physikát, Cosmologiát, Psychologiát, Theologiát, Metaphysikát, és a' Mathesist.

A' practica Philosophiára az Erköltstudományt, a' Politikát, és az Oeconomikát.

Mind a' két részt pedig megelőzi a' Logika, mint kezdő, és készítő Tudomány.

76. §.

C) A' Stoikusok szerint.

A' Zeno, és a' Stoikusok' felvétele szerint, a' Philosophiának tzelja, az emberi ter-

mészetnek fő tökéletessége. Ennek a' tökéletességnek három alkotó részei vagynak: a) A' gondolkodásnak. b) Az esméretnek. c) Az emberi tselekedeteknek tökéletessége.

Innen származik a' Philosophiának három része: a) A' Logika. b) A' Physiologia. c) Az Ethika, vagy Erköltstudomány.

A' Stoikusoknál az Ethika a' fő Tudomány; a' más kettő csak eszköz. Fő erköltsi principiumok: A' természettel, vagy a' közönséges okossággal megegyezőleg élni.

77. §.

D) Kant szerint.

A' Critica Philosophia' bejövetelel a' Philosophiának ujj Elosztása jött bé.

A' Philosophia, Kant szerint, tiszta, és tapasztalati. A' tiszta Philosophia az Okosságának tiszta megfogásaiból, és principiumaiból folyó Tudomány; a' tapasztalati pedig a' tapasztalásból vett principiumokon épül.

A' tiszta Philosophia vagy formás, vagy materiás.

I. Formás Philosophia, mely a' gondolkodásnak formáját, vagy törvényeit adja elő —'s ez a' közönséges Logika.

II. Materiás Philosophia, melynek bizonyos tárgya vagyon, 's nevezetik Metaphysikának.

Az Okosság törvényadásának kettős tárgya vagyon: a) A' Természet. b) A' Szabadtság.

Innen a' Metaphysica két részekre oszlik:

1. A' Természet' Metaphysikája.
2. Az Erköltsök' Metaphysikája. Az első magában foglalja a' dolgok theoretikai esméretének — a' másik az akaratnak, és a' tselekedeteknek tiszta princípiumait.

Az Erköltsök' Metaphysikája az Erköltsöknek tiszta Tudománya, melynek két részei vagynak:

a) A' Természet' törvénye, vagy a' Jussok' Tudománya.

b) Az Erköltsi Philosophia, mely a' Kötelességek, és a' Virtus Tudományának is nevezetik. (doctrina officiorum, item virtutis).

Az Erköltsi Philosophiával belső, és szoros egybefüggésben áll a' Vallásnak philosophiai Tudománya. a)

---

a) Kant's Kritik der reinen Vernunft. Transcendentale Methodenlehre. 3-tes Hauptstück. Architectonik der reinen Vernunft.

E) Schelling szerint.

A' Philosophiának, a' Schelling Tudománya szerint, három részei vagynak:

I. A' realis Philo'sophia, vagy a' Természet' Philo'sophiája, melynek tárgya a' Természet, mint egyik fő ág, melyre az Absolutum, vagy a' tökéletes Egyiség feloszlik. a)

II. Az idealis Philo'sophia, melynek ismét három részei vagynak:

a) A' theoretica Philo'sophia, melynek tárgya az esméret.

b) A' practica Philo'sophia, melynek tárgya az akarat, és a' tselekedet.

c) Az Aesthetika, melynek tárgya a' szép Mesterség.

III. Az Absolutumról való Tudomány, mely egy neme a' Theológiának, természet philo'sophiai értelemben.

---

a) Schelling a' Természet Philo'sophiának probájit adta ezen Munkáiban:

a) Ideen zu einer Philosophie der Natur. Leipzig. 1797.

b) Erster Entwurf der Naturphilosophie, Jena 1799. —

A Philo'sophia' részei — az Önnöntudásból meritve.

A' Philo'sophia előadja a' Lélek tehetségeinek eredeti törvényeit. Innen a' hány fő tehetségei vagynak a' Léleknek, a' Philo'sophiára is annyi egyes Tudományok tartoznak.

Az Önnöntudásban Lelkünknek három fő tehetségeit vesszük észre:

I. Első a' Képzelő tehetség. (facultas repraesentandi). Ennek két ága vagyon:

a) A' gondoló tehetség. (facultas cogitandi) Erről tanít az Értelem' Tudománnya.

b) Az Esmérőtehetség. (facultas cognoscendi) Erről tanít a' Metaphysica, vagy az Esméret' Tudománnya.

II. Az Érzőtehetség, melynek megfelel az Aesthetica, vagy a' Szépnek philo'sophiai Tudománnya.

III. A' Kívánó, akaró, és tselekvőtehetség, melynek megfelel: a) A' Jusok' Tudománnya. b) A' Kötelességek' Tudománnya. c) A' Vallás' Philo'sophiája.

80. §.

A Theoretica, és practica Philo'sophia.

Az egész Philo'sophiát el lehet osztani szemlélődő, és tselekvő Philo'sophiára.

Mert a' Léleknek modositatásai, és munkáji kétfélék:

1. Benmaradók, mellyek bennünk határozódnak, és tselekedetté nem változnak. Illyenek a' képzetek, gondolatok, esméreték, és érzések.

2. Kihatók, mellyek tselekedetté változnak. Illyenek a' törekedések, kívánságok, akarások, és elhatározások.

Melyhez képest a' szemlélődő Philo'sophiára tartoznak a' benmaradó változások, és munkák — a' tselekvőre ellenben a' kihatók.

Következőleg a' szemlélődő Philo'sophiának tárgya a' Répzelő, és Érzőtehetség — a' tselekvő Philo'sophiának pedig a' Kívánó, és akarótehetség.

81. §.

Tiszta, és alkalmaztatott Philo'sophia.

A' Philo'sophia, az esméretnek kútfejére nézve, vagy tiszta, vagy tapasztalati. (pura, et empirica)

1. Tiszta, vagy az okosságból folyó, ha a' maga állításainak fundamentomát a' tiszta okosságból veszi.

2. Tapasztalati, vagy alkalmaztatott, ha a' maga állításait a' tapasztalásból bizonyítja.

Minden philo'sophiai Tudománynak, mely vagy a' theoretica, vagy a' practica Philo'sophiára tartozik, lehet tiszta, és alkalmaztatott része.

ELSŐ TZIKRELY.

A' Szemlélődő Philo'sophia' részei.

82. §.

Elosztása a' szemlélődő Philo'sophiának.

A' szemlélődő Philo'sophia' mezejébe azok a' philo'sophiai Tudományok tartoznak, mellyek vagy a' Képzelő, vagy az Érzőtehetség' törvényeit adják elő.

Innen a' theoretica Philo'sophia három Tudományokat foglal maga alatt:

I. A' Logikát, vagy az Értelem' Tudományát.

II. A' Metaphysikát, vagy az Eszméret' Tudományát.

III. Az Aesthétikát, vagy az Ízlés' Tudományát.

83. §.

A) *Az Értelem' Tudománya.*

Az Értelem' Tudománya az a' philo'so-
phiai Tudomány, mely a' gondolkodásnak kö-
zönséges, és szükséges törvényeit adja elő.

Minthogy pedig a' Logika a' gondolat-
nak matériájára, vagy a' tárgyak' külömbsé-
gére nem figyelmez, hanem tsak közönsége-
sen a' gondolkodás' formáját, vagy törvényeit
adja elő: annál fogva Formás Philo'so-
phiának neveztetik.

A' Logika, vagy közönséges, vagy kü-
lönös.

1. Közönséges az, mely a' gondol-
kodásnak közönséges törvényeit adja elő —
leg kissebbet se tekintve a' tárgyak' külömb-
ségére.

2. Különös az, mely azokat a' ré-
gulákat adja elő, a' mellyek szerint különös,
és meghatározott tárgyakról helyesen lehet
gondolkodni.

A Közönséges Logika' részei.

A' Közönséges Logikának két fő része
vagyon:

a) A' tiszta Logika. Ez az Értelem külön, és a' maga eredeti tisztaságában fogja fel — leg kisebbet se figyelmezve a' Léleknek több tehetségeire, mellyeknek befolyások lehet az Értelem' munkásságába — következőleg azt meggátólhatják. Illyenek p. o. az Érzékiség, a' Képzelődés, Emlékező, Érző, és Kívánótehetség.

b) Az alkalmaztatott Logika, mely azokat a' személyes akadályokat, mellyek által az Értelem a' maga' rendes, és helylyes munkásságában meggátoltatik, tékíntetbe veszi, és eszközöket szolgáltat, mellyeknél fogva az akadályok közt is helyyesen lehet gondolni, itélni, és okoskodni. — a)

---

a) A' Logikának ez az Elosztása a' Critica Philo'sophiával jött bé. Vagynak olyanok is, a' kik ezt az Elosztást nemfogadták el. p. o. Schulze Ur, Göttingai Prof. Lásd Grundsætze der allgemeinen Logik, von Schulze. Göttingen 1817.

A' tiszta Logika' részei.

A' Közönséges tiszta Logikának ismét két részei vagynak:

1. Az elementaris Logika, mely az Értelem' munkájit felbontolja, és előadja a' gondolkodás' formájit, vagy törvényeit. Innen Fejtegető, vagy Bontoló résznek is nevezetik. (Analytica)

2. A' Methodologia, mely azokat a' régulákat adja elő, mellyeknek segedelmével a' mi esméreteinket tudományos formába lehet szedni. a)

---

a) S chulze Ur a' Logikának ezt a' részét a' Tudománytudományának (Wissenschaftslehre) nevezi.

Az alkalmaztatott Logika' részei:

Az alkalmaztatott Logikának is két része vagyon:

1. Az elementaris rész. Ez a' rész tanít

a) A' mi tévelygéseinknek, és hibás téleteinknek kútfejeiről.

b) A' mi tévelygéseinknek orvosi szereiről.

2. A' Methodologia. Ez a' rész tanít

a) A' mi esméreteinknek szerzéséről, és szerzése modjairól.

b) A' mi szerzett esméreteinknek másokkal való közléséről, és a' közlésnek külömbféle módjairól. b)

---

a) A' Logikára lehet használni a' következő Munkákat:

1. Grundrisz der allgemeinen Logik, von Jakob, Frankfurt, und Leiptzig. 1794.

2. Kiesewetter, Grundrisz einer reinen allg. Logik. Berlin. 1795. Angewandte Logik. 1796.

3. Kant's Logik — herausgegeben von Benj. Jaesche. Königsberg. 1800.

4. Krug, Denklehre, oder Logik. Königsberg. 1806.

5. Fries, System der Logik. Heidelberg. 1811.

6. Schulze, Grundsätze der allg. Logik. Göttingen. 1817.

87. §.

B) Az Esméret' Tudománya.

A' második philo'sophiai Tudomány, mely a' theoretica Philo'sophia' mezejébe tartozik, a' Methaphysica, a) vagy az Esméret'

Tudománnya, mely az Esmérőtehetség munkásságának eredeti törvényeit adja elő.

Ennek már bizonyos, és meghatározott tárgya vagyon. Annál fogva matériás Philo'sophiának neveztetik.

A' Metaphysica két részekre oszlik, melyek közül az egyik a' tiszta, a' másik az alkalmaztatott Metaphysica.

-
- a) Minden más Tudományoknak nevei megfelelnek a' magok tárgyaiknak. Egyedül a' Metaphysica az a' Tudomány, melynek neve tzéleránytalan. Mert a' Metaphysica nevezet a' Tudománynak se képzetét, se foglatját, se tzélját ki nem fejezi; hanem tsak a' Metaphysikának más Tudományok közt való helyét jelenti. A' Metaphysica' nevezete a' maga eredetét vette az Aristoteles rendbe szedett Munkájának Gyűjteményéből, melyben a' Metaphysikáról írt Könyve a' Physikáról írt Könyvek után következik.

Mínthogy pedig a' Metaphysica az Érzékiség, és a tapasztalás feletti tárgyról tanít: annál fogva méltóbb jussal Hyperphysikának lehetne nevezni.

88. §.

A' tiszta Metaphysica.

A' tiszta Metaphysica felbontolja az egész Esmérőtehetséget, azokra az eredeti al-

kotó részekre, mellyek együtt véve tészik az Esmérőtehetséget.

Ezek a' tehetségek a' következendők: a) Az Érzékiség. b) Az Értelem. c) Az Okosság. Innen származik az Esmérőtehetségnek hármias Bontzolása t. i. az Érzékiségnek, az Értelemnek, és az Okosságnak felbontzolása.

A' Metaphysica ezeket a' tehetségeket vi'sgálat alá veszi, és meghatározza, hogy azok által mit lehet, és mit nem lehet meg-esmérni. Következőleg az egész emberi es-méretnek határát kiméri, kijeleli, és meghatározza. a)

-
- a) Az Esmérőtehetségnek ezt a' felbontzását Kant próbálta meg a' maga Munkájában, melynek tizim-je: *Kritik der reinen Vernunft*. Riga. 1781. Ezt a' Munkát úgy lehet nézni a' Philo'sophiára nézve, mint Propaedeutikát, mely a' speculationak mérész repülését illendő határok közt tartoztatja. Ez a' Munka a' philo'sophiai éles analysisnek, és genialitásnak mindenkor egy Remekjének fog ma-radni, 's a' Szerzőjét az első rangu Philo'sophusok' sorába emeli —

89. §.

Az alkalmaztatott Metaphysica.

Az alkalmaztatott Metaphysica az a' Tu-domány, mely az emberi Elmének tiszta, és

tapasztalásfeletti megfogásait, és principiumait a' természetre alkalmaztatja.

A' természet vagy tapasztalható, (sensibilis) vagy tapasztalás feletti. (suprasensibilis.)

Ehez képest az alkalmaztatott Metaphysica vagy a' tapasztalható, vagy a' tapasztalás feletti természetről tanít, és annál fogva alsó, és felső Metaphysikára oszlik.

90. §-

Az alsóbb Metaphysica.

Az alsóbb Metaphysica, vagy a' Természet' Philo'sophiája, az a' Tudomány, mely a' tapasztalható természetről tanít. a) Az élet nélkül való matériáról. b) Az élet mives matériáról. c) A' természeti dolgoknak tzéljaikról, és tzélerányosságokról.

A' Természet Philo'sophiájának idéája igen régi. Mert az első Görög Philo'sophusok is a' természetről böltselkedtek. Ílyenek voltak: Thales, Anaxagoras, Pythagoras, Leucippus, Democritus, Heraclitus, Empedocles, és Epikur. a)

---

a) Az újabb időkben a' Természet' Philo'sophiájában leg először tett probát Kant, előadván a' Dyna-

micum Systemát, mely szerint mindentermészetű jelenéseket két közönséges erőre kíván visszavinni — u. m. a' vonzó, és a' visszataszító erőre — azon Munkájában, melynek czimje: *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*. Riga. 1787. Követték ötöt Schelling, Oken, és mások.

91. §.

A' felsőbb Metaphysica.

A' felsőbb Metaphysica azokról a' tárgyokról tanít, mellyek láthatatlanok, és tapasztalás alá nem jöhetnek. Ebbe a' mezőbe három fő tárgy tartozik: a) A' Lélek, vagy a' gondoló természet. b) A' Mindenség c) Az Isten, mint eredeti fundamentoma minden dolgoknak.

Ezeokról a' tárgyokról három Tudomány tanít: a) A' Psychologia. b) A' Cosmologia. c) A' Theologia.

A' felsőbb Metaphysikának tulajdonképpen három tárgya vagyon: Szabadtság, Isten, Halhatatlanság. A' Metaphysikának egész készülete arra vagyon intéztetve, hogy ezt a' három nagy igazságot védje, és az emberiség' számára megtartsa. a)

a) A' Metaphysikára:

1. K a n t, Kritik der reinen Vernunft. Riga. 1781.
2-te Auf. 1787. 5-te Auf. 1799.

2. J a k o b, Grundrisz der allg. Logik, und
kritische Anfangsgründe der allg. Metaphysik.
Frankfurt, und Leipzig. 1794.

K i e s e w e t t e r, Versuch einer faszlichen Dar-
stellung der wichtigsten Wahrheiten der neueren
Philosophie. Berlin. 1798.

4. B e n d a w i d, Vorlesungen über die Kritik
der reinen Vernunft. Wien. 1795.

5. K r u g, Erkenntnislehre, oder Metaphysik.
Königsberg. 1808.

6. J a k o b F r i e s — Neue Kritik der Ver-
nunft. Heidelberg. 1807. 3 B.

[92. §.]

C) *Az Aesthetica, vagy az Ízlés'
Tudománya.*

A' | harmadik philo'sophiai Tudomány,
mely a' theoretica Philo'sophia' körére tarto-
zik, az Aesthetica, mely a' Szépnek, és az
Ízlésnek Philo'sophiája.

Ez a' Tudomány vi'sgálat alá veszi az
Érzőtehetséget, és előadja az aesthetikai tet-
szésnek, vagy gyönyörködésnek szükséges
feltételeit — Következőleg azokat a' törvé-
nyeket, mellyek szerint mi a' szép, és fel-
séges tárgyakat helyyesen meg tudjuk ítélni.

Az Aesthetikát tudományos formába leg először Baumgarten Sándor, Hálai Professor, öntötte, és kiadta a' maga Aesthetikáját 1750-en, az Oderai Frankfurthban.

Azonban az ujjabb philo'sophiai vi'sgálódások szerint az Aesthetika a' szoros tudományos characterhez számot nem tarthat.

a) Azért, mivel az Aesthetika' principiumai tökéletes közönségességgel, és szükségességgel nem bírnak.

b) Azért, mivel az Aesthetika az Okosság' principiumaiból le nem hozattathatik, és szorossan meg nem bizonyíttathatik.

Innen a' critica Philo'sophia az Aesthetikát, mérséklett nevezettel, az Ízlés Kritikájának nevezi — minthogy a' Szépség érzésének törvényeit nagy részint a' tapasztalásból lehet meritni.

Tsak ugyan, mind ezek mellett is, az Aesthetika helyyesen vétetett fel a' philo'sophiai Tudományok' sorába:

a) Azért, mivel az Aesthetika a' Szépnek, és a' Felségesnek természetét philo'sophiai módon vi'sgálja.

b) Azért, mivel ezen vi'sgálása által a' mi kezünkbe egy sinor mértéket ad, mely

szerint a' Szépről, és a' Felségesről helyesen tudjunk ítéletet hozni. a)

---

a) Eschenburg's Wissenschaftskunde — Philos. Wissenschaften §§ 22 — 23. Schulze, Encyclopaedie der philos. Wissenschaften. Göttingen. 1818. §§. 86 — 88.

A' Kant Kritikájában az Aesthetika más értelemben is vétetik — t. i. jelenti az Erzékiesség regulájának Tudományát — Aesthetica transcendentalis nevezet alatt, mely ellenébe tétetik az úgy nevezett transcendentalis Logikának, mely az Értelemnek eredeti, és tiszta megfogásait, és principiumait adja elő. Mind a' kettő a' Metaphysica' mezejébe tartozik.

93. §.

Az Aesthetica' részei.

Az Aesthetikának is két része vagyön:

I. A' tiszta Aesthetica, mely a' szép Mesterségek Tudományának fundamentomát teszi.

A' tiszta Aesthetika két pontokat vi'sgál:

a) A' szép, és felséges tárgyaknak szemléléséből származó tetszésnek, és tiszta gyönyörködésnek feltételeit, és fundamentomát.

b) A' szép, és felséges tárgyakról hozott ítéleteknek eredeti principiumait.

II. Az alkalmaztatott Aesthetika, mely a' szép Mesterségek' Theoriája. Ez a' rész a' tiszta Aesthetika' principiumait a' szép Mesterségekre alkalmaztatja, és azokat tudományos rendel előadja. a)

a) A' szép Mesterségek

I. Hang Mesterségek: (artes tonicae) a) A' Mu'sika. b) Az Éneklésmestersége. c) A' Költés' mestersége. d) Az Ékesenszollás.

II. Formáló mesterségek: (artes plasticae) a) A' Képirás. b) A' Képfaragás. c) A' Kertmesterség. d) Az Építés' mestersége. e) A' Szépirás' mestersége. f) A' Rajzolás.

III. Mímelő mesterségek: a) Tagmozgatás' mestersége. b) A' Tántzmesterség. c) A' Játékszin mesterség. d) Néma Játékmesterség. e) Kardoskodás' mestersége. f) Testgyakorlás' mestersége. g) A' Szép lovaglás' mestersége.

Az Aesthetikára:

1. Alex. Baumgarten, Aesthetica. Francof. ad Viadrum. 1750. Edit. 2-da 1759.

2. Batteux, les beaux arts reduits a un meme principe III. á Paris. 1755. Németre fordította Ramler, illyen tzim alatt: Einleitung in die schönen Wissenschaften. 5-te Aufl. Leipzig 1802.

3. Sulzer, allg. Theorie der schönen Künste. IV. Leipzig. 1790.

4. Kant, Kritik der Urtheilskraft. Berlin. 1790.

5. Snell, Versuch einer Aesthetik für Liebhaber. Giesen. 1803.

6. Pölitz, Aesthetik für gebildete Leser. Leipzig. 1807. 2 Th.

7. Krug, Geschmackslehre, oder Aesthetik. Königsberg. 1810.

8. Jean Paul, Vorschule der Aesthetik. III. Stuttgart, und Tübingen. 1813.

9. Bouterweck, Aesthetik. II. Leipzig. 1815.

94. §.

Öszvefűggés a' theoretica Philosophia' részei közt.

A' theoretica Philosophia' mezejébe tartozó philosophiai Todományoknak tárgyak egyátaljában az Igazság. Különösön

I. Az Értelemtudományának tárgya a' logikai igazság, (veritas logica) mely abban áll, ha a' mi gondolataink mind az Értelem' törvényeivel, mind pedig egy mással megegyeznek.

II. Az Esmérettudományának tárgya a' metaphysikai igazság, (veritas metaphysica) ha a' mi esméreteink egyeznek a' képzelt tárgyakkal — következöleg ha a' tárgyokról fundamentomos, és gyökeres esméretünk vagyón.

III. Az Izléstudományának tárgya az
aesthetikai igazság, (veritas aesthetica)
ha a' szép, és felséges tárgyakat helyesen,
és izléssel meg tudjuk itélni.

MÁSODIK TZIKKELY.

A' practica Philosophia' részei.

95. §.

A' tselekvő Philosophia' megfogása.

A' tselekvő Philosophia közönségesen az
a' Tudomány, mely azokat a' regulákat, és
principiumokat adja elő, mellyek a' mi aka-
ratunkat, és a' tselekedetekre való elhatá-
roztatásainkat illetik.

A' tselekvő Philosophiának kútfeje a' tör-
vényadó Okosság. (ratio practica). Törvény-
adónak neveztetik azért, mivel regulákat, és
törvényeket szab előnkbe, mellyekhez aka-
ratunkat, és tselekedeteinket alkalmaztatni
köteleztetünk.

96. §.

Közönséges practica Philosophia.

Régen a' practica Philosophiában egy
Készítő Tudomány szokott vólt előre botsát-

tatni, Közönséges practica Philosophia (Philosophia practica universalis) nevezet alatt, melyben a' közönséges erköltsi megfogások fejtegettek, és magyaráztattak. Ez a' Tudomány a' practica Philosophiának fundamentomát tette.

De mivel ez a' Tudomány nem a' tiszta okosság' principiumaiból, hanem nagyobbára a' tapasztalati Psychologiából vétetett: annál fogva Kant feljebb emelkedett, és annak helyébe tette az Erköltsök' Metaphysikáját.

Az Erköltsök Metaphysikája a' tiszta törvényadó Okosságból vétetett, és az Okosság'nak az emberi akaratot szükségességgel meghatározó principiumait foglalja magában.

Vagyon Kantnak más Munkája is, melynek tizimje: A' tselekvő Okosság' Kritikája. Ebben a' Munkában az Okosság'nak törvényadó tehetségét veszi vi'sgálat, és ítélet alá. Tzélja az egész Munkának, megbizonyítani: Hogy vagyon tiszta törvényadó okosság — az az: hogy az Okosság'nak elégséges ereje vagyon arra, hogy minden haszonra való tekintet nélkül, a' maga saját tekintete, és méltósága által törvényt szabjan az akaratnak. Ezt a' Munkát is ugy

lehet tekinteni, mint a' practica Philosophiára készítő Tudományt. a)

a) Kantnak ide tartozó Munkái ezek:

1. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. Riga. 1785.

2. Kritik der practischen Vernunft. Riga. 1788.

3. Metaphysik der Sitten — Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre, und der Tugendlehre. Königsberg. 1796 — 1797. 2. B.

97. §.

A' practica Philosophia' részei.

A' practica Philosophia' mezejébe három philosophiai Tudományok tartoznak:

1. A' Természet' törvénye, vagy a' Jus' Philosophiája (Philosophia Juris).

2. Az Erköltsi Philosophia, mely a' Kötelességek, és a' Virtus Tudományának is neveztetik. (doctrina officiorum — item virtutis).

3. Az Erköltsi Theologia, vagy a' Valás' Philosophiája.

98. §.

A) *A' Természet' törvénye.*

A' Természet' törvénye — vagy a' Jus' Philosophiája (Jus naturae, Philosophia Juris)

az a' Tudomány, mely az embernek az Okosságából megérthető jussait tudományos rendel előadja.

A' Természet' törvénye, eleitől fogva, két részekre szokott volt felosztatni: a) A' magános. b) A' közönséges Jusra. (Jus naturae privatum, et publicum).

A' Critica Philosophia' bėjövetelével próbálták némely Irók a' Természet' törvényét is tiszta, és alkalmaztatott részekre osztani. De abban, hogy mit kellessék a' tiszta, mit az alkalmaztatott részre vinni, véghetetlenül különböznek egy más-tól. a)

A' tiszta, és alkalmaztatott Természet törvényének helyes képzete, és megfogása ez:

A' Természet' törvénye az embert ket-tős viszonyba tekinti:

a) Közönséges viszonyban, vagy relatióban, a' mennyiben az ember minden más emberekkel viszonyérdeklésben, vagy egybeköttetésben áll. (relatio coexistentialis).

b) Különös viszonyban. Illyen különös viszonyok, vagy relatiók ezek: aa) A' Status. bb) A' Familia. cc) Az Ekklé'sia. — Következöleg a' Természet' törvénye azt vizsgálja: Hogy minémü jussai származ-

nak az embernek, akár a' közönséges viszonyból, akár a' különös viszonyokból?

Az első rendbéli Jussok tartoznák a' tiszta — a' másod rendbéliek pedig az alkalmaztatott Természet' törvényébe.

-
- a) E' végre meg lehet tekinteni a' Jakob, Bauer, Krug, és Gerlach Kézikönyveit — összevetve a' Zeiler, és Schmalz Ur Kézikönyveivel.

99. §.

Részei a' Természet' törvényének.

A' Természet' törvényének — a' közelebb megjegyzett fundamentumból — két része vagon:

I. A' tiszta rész, mely az embernek, az okos, és szabad természetből folyó, eredeti, és szerzett természeti jussait adja elő. Ez a' rész összeolvad a' magános jussal. (Jus privatum).

II. Az alkalmaztatott rész, mely az embernek a' különös törvényes relatiokból folyó jussait adja elő. Ebben a' részben a' természeti tiszta Jusnak principiumai a' különös relatiokra alkalmaztatnak.

Az alkalmaztatott rész magában foglalja:

a) A' Nemzeti törvényt, vagy a' Status természetű Jussát. (Jus civitatis naturale).

b) A' Nemzetek' törvényét, vagy Jussát. (Jus gentium, seu civitatum naturale).

c) A' Familiaí Just. (Jus familiae naturale).

d) Az Ekklé'siai Just. (Jus ecclesiasticum naturale).

Az alkalmaztatott Természet törvényében, tapasztalásból meritett esméretek is fordulnak elő. a)

---

a) A' Természet' törvényére:

1. H u f e l a n d, Lehrsätze des Naturrechts, und der damit verbundenen Wissenschaften. Jena. 1790 — 1795.

2. J a k o b, phil. Rechtslehre, oder Naturrecht. 1795. 2-te Aufl. 1802.

3. F i c h t e, Grundlage des Naturrechts. Jena, und Leipzig. 1796 — 1797. 2. Th.

4. K a n t, metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre. Königsberg. 1797.

5. S c h m a l z, Handbuch der Rechtsphilosophie. Halle. 1807.

6. M e i s t e r, Lehrbuch der Philosophie des Rechts. Frankfurt an der Oder. 1809.

7. Schulze, Leitfaden der Entwicklung der phil. Principien des bürgerlichen, und peinlichen Rechts. Göttingen. 1813.

8. Bauer, Lehrbuch des Naturrechts. Marburg. 1816.

9. Krug, Dikaeologie, oder phil. Rechtslehre. Königsberg. 1817.

10. Zeiler, Jus naturae privatum. Viennae. 1819.

100. §.

B) *Az Erköltsi Philosophia.*

Az Ethica, vagy Erköltsi Philosophia, a' practica Philosophia' mezejében, a' második philosophiai Tudomány. Kötelességek, és Virtus Tudományának is neveztetik azért, mivel az embernek erköltsi kötelességeit — vagy a' Virtus' kötelességeit adja elő.

Hajdon Puffendorf a' Természet' törvényét, és az Erköltstudományt öszve olvasztotta, és az embernek mind jussait, mind kötelességeit ugyan azon egy Tudományban adta elő.

Thomasius (Hálai Prof.) elszakasztván a' kettőt egy mástól, a' Természet' törvényét a' kényszerítő kötelességekre szoritotta, és annak fő characterét a' kényszerítésbe helyeztette.

A' Critica Philosophia a' Természet' törvényét, és az Erköltstudományt ugy nézi, mint két testvér Tudományokat, mellyek egy közös forrásból erednek, és a' practica Philosophiának két kiegészítő részeit teszik: de két különböző Tudományokat formálnak, mellyek közül az egyik az embernek Jusait — a' másik pedig Kötelességeit adja elő.

Innen az egyik a' Jus Tudománynak (die Rechtslehre) a' másik a' Kötelességek — vagy Virtus Tudománynak (die Pflichtenlehre — Tugendlehre) nevezetik.

Egyébaránt mind a' kettőnek fundamentumát a' törvényadó Okosságnak ugyan azon egy Ideálja teszi: de két különböző tekintetben:

a) A' Jus Tudománynak fundamentuma a' Jus', vagy Igazság' Ideálja.

b) Az Erköltstudománynak fundamentuma a' Jóság', vagy az Erköltség' Ideálja.

101. §.

Részei az Erköltsi Philosophiának.

Az Erköltsi Philosophiának két része vagon:

I. A' tiszta rész, vagy tiszta Erköltstudomány, mely a' tiszta törvényadó Okosságból folyó erköltsi principiumokat, és törvényeket foglalja magában.

II. Az alkalmaztatott rész, a' mely Erköltsi Anthropológiának is neveztetik.

Ez a' rész elő adja az erköltsi törvényeknek, az emberi életnek különböző viszonyai közt lehető gyakorlását, és teljesítését — tekintetbe vévén az emberi természetnek megszorítottatásait.

Következöleg az emberi kötelességeknek Tudománnya, melynek ismét két részei vagynak:

a) A' tudományos rész (Dogmatica) melyben az embernek közönséges, és különös kötelességei fejtegettetnek, és magyaráztatnak.

b) A' gyakorló rész, (Ascetica) mely a' Virtus' gyakorlására vezető eszközöket tanítja. a)

---

a) Az Erköltsi Philosophiára:

1. Jakob, phil. Sittenlehre. Halle. 1794.

2. Schmid, Versuch einer Moralphilosophie, Jena. 1790. 4-te Aufl. 1802 — 1803.

3. Kant, metaphysische Anfangsgründe der Tugendlehre. Königsberg. 1797. 2-te Aufl. 1803.

4. Hofbauer, Anfangsgründe der Moralphilosophie überhaupt, und der Tugendlehre insbesondere. Halle. 1798.

5. Fichte, System der Sittenlehre. Jena, und Leipzig. 1798.

6. Schulze, phil. Tugendlehre. Göttingen. 1817.

7. Krug, Aretologie, oder phil. Tugendlehre. Königsberg. 1818.

102. §.

C) *Az Erköltsi Theologia.*

A' harmadik philosophiai Tudomány, mely a' practica Philosophia' mezejébe tartozik, az Erköltsi Theologia, (Ethicotheologia — Theologia moralis) vagy a' Valás' Philosophiája.

Ez a' Tudomány mint egy bérekesztő szegeletkö az egész Philosophia' Alkotmányában, mely az erköltsi okosság' törvényeit az Istenre viszi, és azokat úgy nézi, mint az isteni akarat' kifolyásait.

Az Erköltsi Theologia az Istennek létele, és Lelkünknek halhatatlansága felől való meggyőződésünknek azon fundamentomait adja elő, mellyek a' mi erköltsi okosságunk-

ban feltaláltatnak. Következöleg az Istenbe, és a' Halhatatlanságba való Hitnek Tudománya.

Ez a' Tudomány az Erköltstudománnyal szoros, és elválhatatlan öszveköttetésben áll. Mert a' mi erköltsi természetünkbe, és végrendeltetésünkbe való hit szükségesképpen viszen minket a' Világnak erköltsi planumára. Ez a' planum pedig feltézi egy felől az Istennek, mint ezen planum Szerzőjének, és Végrehajtojának lételet, más felől pedig a' Léleknek halhatatlanságát.

103. §.

Az Erköltsi Theologia' részei.

Az Erköltsi Theologiában is két részeket lehet tenni:

I. A' tiszta rész előadja az Okosság Vallásának fundamentomát. Ehez képest tanít:

a) Az Istennek lételetéről, tulajdonságairól, és munkájiról.

b) Az embernek végrendeltetéséről, és az Istenhez való viszonyjáról.

II. Az alkalmaztatott rész tanít a' kijelentett Vallásról közönségesen, és a' szerzett Vallásban lévő Hitpártokról. a)

a) A' Vallás' Philosophiájára:

1. Kant, Religion innerhalb der Graenzen der bloszen Vernunft. Königsberg. 1793. 2-te Aufl. 1794.
2. Jakob, die allgemeine Religion. Ein Buch für gebildete Leser. Halle. 1797.
3. Schwarz, die moralische Religionslehre. Leipzig. 1797.
4. Schelling, Philosophie, und Religion. Tübingen. 1804.
5. Jakobi, von den göttlichen Dingen, und ihrer Offenbahrung. Leipzig. 1811.
6. Salat, Religionsphilosophie. Landshut. 1811.
7. Krug, Eusebiologie, oder philosophische Religionslehre. Königsberg. 1819.

104. §.

*Öszvefűggése, és viszonya ezeknek a'
Tudományoknak.*

A' practica Philosophia' mezejébe tartozó philosophiai Tudományok bizonyos arányban, és egybeköttetésben állanak egy mással.

A' practica Philosophiának tzélja a' Jószág széles értelemben, melynek három rangjai vagynak:

1. A' Természet törvényének tárgya, és tzélja a' tselekedeteknek külső jósága, vagy törvényessége.

2. Az Erköltsi Philosophiának, a' tselekedeteknek belső jósága, vagy erköltsisége.

3. Az Erköltsi Theologiának a' kegyesség, vagy vallásosság, minden tselekedeteinkben, 's egész életünk' rendjében.

Mely szerint az emberi virtusnak három potentiáji vagynak: a) A' törvényesség, vagy igasság. b) Az erköltsiség. c) A' kegyesség.

HARMADIK TZIKKELY.

Segéd, és atyafias Tudományok.

105. §.

Foglalatja ennek a' Tzikkelynek.

Ebben a' Tzikkelyben azon Tudományok fordulnak elő, mellyek a' Philosophiára nézve részint segéd, és készítő, részint pedig atyafias Tudományok.

1. Segéd, és készítő Tudományok az Anthropologiának különböző nemei. Ezek szoros értelemben nem tartoznak a' Philosophiára: de, mint készítő Tudományoknak, nagy befolyások vagyon a' Philosophia' tanulására.

2. Az atyafias Tudományokon értetnek azokat, mellyek ugy, és az által származnak, ha a' Philosophia' tanításai, és principiumai bizonyos tárgyakra alkalmaztatnak.

Ide tartoznak:

- a) A' politikai Tudományok.
- b) A' Törvényadás' Tudománya.
- c) A' Nevelés' Tudománya.

Ezek a' Tudományok régebben a' practica Philosophia' mezejébe vitettettek. Ma ugy nézettetnek, mint a' mellyek tsak Toldalékul tartoznak a' Philosophiához.

106. §

A) *Az Anthropologia.*

Az Anthropológiát lehet venni szélesebb, és keskenyebb értelemben.

1. Szélesebb értelemben az Anthropologia magában foglalja mind azokat az eseményeket, mellyek az embernek testi, értelmi, és erköltsi természetét érdeklik. Következőleg az egész Physiológiát, Psychológiát, és Erköltsi Anthropológiát.

2. Keskenyebb értelemben az Anthropológián értetik az ember testi, és lelki természetének a' tapasztalásból meritett Tu-

dománnya, mely a' theoretica Anthropologia' neve alatt esméretes, és magában foglalja:

a) A' Somatológiát, mely a' testi természetről tanít.

b) A' Psychológiát, vagy philosophusi Anthropológiát, melynek tárgya, az embernek szellemi, vagy lelki természete.

Ezt meg kell különböztetni a' metaphysikai Psychológiától, mely, a' tapasztalás' mezéből kilépve, a' Léleknek természetét, és valóságát vi'ssgálja.

107. §.

Mennyiben légyen segéd Tudomány.

Az Anthropologia, az egész Philosophiára nézve, Segéd Tudomány, a' mennyiben annak tzeljját elő mozdítja.

1. Az Értelem' Tudománnyára nézve: Hellyes képzetet, és esméretet ad nekünk az Értelemről, annak munkájiról, munkásságának törvényeiről, és a' Léleknek más tehetségeivel való öszve függéséről.

2. A' Metaphysikára nézve: Az Anthropologia mikor a' Léleknek különbéfe tehetségeit vi'ssgálja, akkor egyszersmind

azoknak természetes határaikat kijeleli — melynél fogva az emberi esméretnek határa is figyelemtesse tészen.

3. Az Aesthetikára nézve: Az Anthropologia vizsgálja az Érzőtehetséget is. Annál fogva meg esmértet minket az aesthetikai, vagy Ízlési érzésekkel is — nevezetesen a' Szépnek, és a' Felsőgesnek érzéseivel, mellyekről bővebben tanít az Ízlés' Tudományya.

4. Az Erköltstudományra nézve:

a) Az Anthropologia, vizsgálódásai arra a' meggyőződésre visznek minket, hogy vagnak szabadsággal, vagy önkéntességgel munkálkodó Valóságok, mellyek a' természet mechanismussának nintsenek alája vettelve.

b) Hogy az ember eredetiképpen nem a' maga saját hasznát kereső, hanem az önnkorságon feljűl emelkedett erköltsi Valóság, mely az önnön szeretet' hatalmát megtudja győzni, és magát a' tselekedetekre erköltsi ideák, és principiumok szerint el tudja határozni.

5. A' Vallástudományra nézve: Az Anthropologia megmutatja, hogy az Ember nem tsak Érzékiséggel, és Értelemmel, hanem azoknál egy sokkal felsőbb tehetséggel

is bir. Ez a' felsőbb tehetség az Okosság, mely minket a' véges Valók' gráditsain feljül emel egy véghetetlen Valóságra.

108. §.

B) Politikai Tudományok.

Politikai Tudományoknak neveztetnek azok a' Tudományok, mellyek a' polgári Társaságot illetik.

Szélesebb értelemben a' politikai Tudományok is a' practica Philo'sophia' mezejébe vitetnek, a' mennyiben azoknak tanításai a' tselekvő életet tárgyazzák.

De mivel azok se a' jussokat, se a' kötelességeket nem tanítják, hanem egyedül a' Statusnak jollételet, és boldogságát tárgyazzák: annál fogva, szoros értelemben, a' Philo'sophia' mezejébe nem tartoznak, hanem a' Tudományoknak egy különös Osztályát formálják — Politikai Tudományok' nevezete alatt, mellyeknek kútféje az okos tapasztalás. —

109. §.

A' Politika' nemei.

A' Politika' tanításai vitetnek, vagy phisikai egyes személyekre, vagy erköltsi személyekre, az az: a' Statusokra.

Az első tekintetben a' Politika Magános Politikának, vagy Eszesség Tudományának (Klugheitslehre) — a' másodikban Közönséges Politikának, vagy Status Politikájának nevezetik.

A' Magános Politika tanítja:

a) Az egyes embereknek az eszességben gyökerező költsönös kötelességeiket, mellyeknek tzéljok az: hogy az emberek egy mással jól kijöhessenek, és egy másnak költsönös jó akaratjokat megnyerhessék.

b) A' kisebb Társaságok' kötelességeit, mellyek a' házi életet tárgyazzák. Ezeknek a' kötelességeknek, és réguláknak Gyűjteménye Oeconomikának, vagy Házi Gazdálkodás Tudományának nevezetik.

110. §.

A' Közönséges Politika.

A' közönséges Politika, vagy, a' Status' Politikája, tárgyazza a' Statusnak bátorságát, boldogságát, és lehető virágzását.

A' Politikának (Schlözer szerint) két fő része vagon:

I. A' Status', és Igazgatás' Formájiról való tanítás. (Theoria Constitutionum) Ez a'

rész a' Statusnak, és az Igazgatásnak különböző formájit adja elő, vi'sgálat alá vévén azoknak tzélerányosságokat, és fogyatkozásaikat.

II. A' Status' Igazgatásáról való Tudomány. (Theoria administrandae civitatis).

111. §.

A' Politika' részei.

A' Status' Igazgatása vagy belső, vagy külső. Annál fogva a' Politika, vagy tárgyazza a' Statusnak belső igazgatását, vagy pedig a' Statusnak más Statusokkal való öszveköttetését, és viszonyját. Az első neveztetik belső — a' második külső Politikának.

A' Belső Politika tanit:

I. A' Statusnak tzéljairól.

A) A' Bátorságról.

A' Statusnak bátorságra vagon szüksége :

1. A' belső ellenség ellen — az az: a' rossz polgárok ellen, kik a' Status' bátorságát, és tsendességét megháborítják. Ezek ellen bátorság szereztetik:

a) Az Igazság' kiszolgáltatása által. (Justizpflege) Innen származik az Igazság' Politikája.

b) A' Potitzia által, mely az Igazság kiszolgáltatásának Segédje.

2. A' külső ellenség ellen. Innen származik a' Hadi Politika.

B. A' Jollétélről, és Boldogságról.

A' Statusnak jóllétele, és boldogsága áll:
a) A' Népnek gazdagságában. b) Számos voltában. c) Pallérozottságában, és kimiveltségében.

A' gazdagságát veszi egy Status a' Földmivelésből, a' Mesterségekből, Manufaktúrákból, és a' Kereskedésből.

Ezekből származik:

a) A' Földmivelés' Manufaktúrák', és a' Kereskedés' Politikája.

b) A' Népesítés' Politikája.

c) A' Világosítás', és Pallérozás' Politikája.

II. A' Statusnak eszközeiről.

A' Statusnak vagynak:

A) Eleven eszközei — t. i. a' polgári Tisztviselők. Innen a' Tisztviselők-ről való Tanítás.

B) Hólt eszközei — a' pénz. Innen származik a' Finántzia' Tudománya. a)

Sonnenfels három részekre osztja a' Politikát;
a) A' Politziára. b) A' Kereskedés'. c) A' Finán-
tz a' Tudományára.

Vagynak, a' kik az egész Politikát két részekre
osztják: 1. A' Politzia' Tudományára. 2. A' Sta-
tus' gazdálkodásának Tudományára. Ide tartozik:

a) A' F i n á n t z i a' Tudománya, melynek tárgya:
a' Status' szükségeire megkivántató közönséges Jö-
vedelmeknek bévétele, és igazgatása.

b) A' K á m a r a i Tudomány. (scientia came-
ralis) Ez a' Tudomány azokat a' regulákat foglal-
ja magában, mellyek azt tanítják; Hogy mi mó-
don kellessék kormányozni, és vezérelni azokat az
Intézeteket, és kútföket, mellyekből a' Statusnak
közönséges Jövedelmei folynak. Ide tartoznak a'
Bányák', Erdők', Uradalmak', Fábrikák', Kereskedés',
Pénzverés', Vámok', és Posták' Intézetei.

112. §.

C) *A' Törvényadás' Tudománya.*

A' Törvényadás' Tudományát úgy is le-
het nézni, mint a' Politikának egy részét —
úgy is, mint egy különös Tudományt.

A' Törvényadás' Tudományának kútfe-
je, a' Természet' törvénye, mely a' Tör-
vényadásnak közönséges principiumait magá-
ban foglalja.

Minden Törvényadásnak első megkíván-
tató tulajdonsága az, hogy annak törvényei
eggyezzenek a' Jusnak örökös principiumaival.

De ezen kívül a' Törvényadónak még
sok más dolgokra, és tárgyakra kell figyel-
mezni, mellyekkel az ő Törvényadásának
harmonijában kell lenni. Következöleg nem
csak arra kell vigyázni, hogy az ő törvényei
igazságosok, hanem arra is, hogy azok
tzélerányosok légyenek. a)

---

a) A' Törvényadás' Tudományára nevezetes Mun-
kák ezek:

1. Montesquieu, L' Esprit des Loix. Am-
sterd. 1759. Ujjabb Kiadás Németül: Des Herrn
von Montesquieu Werk vom Geist
der Gesetze. Wien. 1799.

2. Filangieri System der Gesetzge-
bung, Frankfurt, und Leipzig. 1794. 9. B.

113. §.

D) A' Nevelés' Tudománya.

A' Nevelés' Tudományát (Paedagogica)
úgy lehet nézni, mint az egész Philo'sophiá-
nak közös Resultatumát, mely a' maga prin-
cipiumait a' Philo'sophiából költsönözi.

A' Nevelés Tudományának tárgya, az embernek physikai, értelmi, és erköltsi nevelése.

Az ember áll Testből, és Lélekből. Innen a' nevelés 1. Testi. 2. Lelki.

A' Lélekre nézve az emberben három dolgot különböztetünk meg — u. m. az Értelmet, Szívet, és az Akaratot. Innen a' lelki nevelés

a) Értelmi. (educatio intellectualis).

b) Aesthetikai, melynek tzélja, az érzések' nemesedése.

c) Erköltsi (educatio moralis) melynek tzélja, az Akaratnak jobbitása.

Egy átaljában a' Nevelés' Tudományának tzélja, az embernek kimiveltetése, és formáltatása. a)

---

a) A' nevelésre nézve — a' Lock, és Rousseau nevelést tárgyazó Munkáján kívül, igen betses Munkák ezek:

1. Schwartz, Erziehungslehre IV. B. Leipzig 1802.

2. Niemayer, Grundsätze der Erziehung, und des Unterrichts. 6-te Aufl. III. B. Halle. 1810.

114. §.

E) *A' Philo'sophia' Historiája.*

A' Philo'sophia' tanításainak felvilágosítására szolgál a' Philo'sophiának Hist o

toriája, mely a' Philosophusoknak azon különbféle probatételeiket adja elő, melyek által azok a' Philo'sophiát, mint Tudományt, eleitől fogva törekedtek megvalosítani, és nagyobb nagyobb tökéletességre emelni. —

A' philo'sophiai Probatételek esméretének nagy haszna vagyon:

a) A' philo'sophiai Systemák sok hasznos igazságokat foglalnak magokban, melyek az Emberiség' culturáját előmozdították.

b) Azokból lehet látni, egy felől az emberi Értelemnek, és Okosságnak lassanként való kifejlődését — más felől pedig az emberi Elmének különbféle tévedéseit, melyek az embernek tanuságul, és intésül szolgálnak a' hasonló tévedések' elkerülésére.

c) A' Philo'sophusok' gondolatjai, idéái, principiumai, és Systemáji mind megannyi ösztönök a' philo'sophiai talentumnak felserkentésére, 's néha egyetlen egy idéa, — mint a' puska porba esett szikra — új világosságot támaszt az Elmében. Ezek által a' gondoló, ítélő, okoskodó, és eszmélőtehetség kifejlődik, gyarapodik, és erősödik. Ezek által

d) Megtanuljuk az igazat a' hamistól megkülömböztetni, és az igazságnak köz pontját feltalálni, mely a' Philo'sophia' vidékén

a' perlekedéseknek véget vet, és az embert az Igaznak által látására vezeti. a)

---

a) A' Philo'sophia' Historiájára:

1. Buhle, Lehrbuch der Geschichte der Philosophie. VIII. Göttingen. 1796.

2. Tennemann, Geschichte der Philosophie. VIII. Leipzig. 1798. —

Tennemann, Grundriss der Geschichte der Philosophie. Leipzig. 1816.

HARMADIK SZAKASZ.

A' Philo'sophiának principiuma,
és befolyása az emberi boldogságba.

ELSŐ TZIKKELY.

A' Philo'sophia' principiuma.

115. §.

*Kútfeje az egész Philo'sophiának
közönségesen.*

Az egész Philo'sophiának eredeti kútfeje az Önnöntudás, vagy az Én. A' Philo'sophia a' Lélektehetségeinek eredeti törvényeit nyomozza, és magyarázza. Ezek a' te-

hetségek pedig minyájon az Önnöntudásban egyesülnek. Az Önnöntudásban fogjuk fel, a' reflexio által, azoknak munkásságokat, és munkásságoknak eredeti törvényeit.

Melyhez képest az Ént, vagy az Elmét, mint eredeti kútfőt, a' Philo'sophiára nézve, Létel principiumának (principium existendi) lehetne nevezni.

De az, valósággal nem principium, hanem csak azt teszi: Hogy az egész Philo'sophia az Énben, vagy az emberi Elmében gyökerezik.

116. §.

A' Philo'sophia' principiumai.

A' Philo'sophia' principiumai kétfélék:

I. Ollyanok, a' mellyekből, mint első forrásokból, az egyes philo'sophiai Tudományok erednek, és folynak.

II. Ollyanok, a' mellyekre, mint első fundamentomokra, a' philo'sophiai Tudományoknak állításait, vagy tanításait, vissza lehet vinni. Következöleg az egész Tudománynak alkotmánya azokon fekszik.

Az első rendbéliek meghatározzák a' Tudománynak matériáját, vagy foglalatját;

a' másod rendbéliek pedig annak formáját. Éppen azért az első rendbélieket matériás — a' másod rendbélieket pedig formás principiumoknak nevezi Krug Ur. a)

---

a) Fundamental Philosophie. §, 39.

117. §.

Különös kútfejei a' Philo'sophia részeinek.

Minden egyes philo'sophiai Tudományok különös kútfejből erednek, és azokat nem lehet egy közös kútfejre vissza vinni.

Nints ugyan is egy olyan legfelső Tétel, melyből, mint első kútfejből, mind a' theoretica, mind a' practica Philo'sophia' mezébe tartozó philo'sophiai Tudományokat, és azoknak minden egyes állításait lehozni, és megérteni lehetne. Ennél fogva azok, a' kik a' Philo'sophiának minden részeit, és állításait egy első principiumból próbálták lehozni (p. o. Reinhold, és Fichte) a' magok probatételeikben nem boldogultak.

Az egyes philo'sophiai Tudományok, a' magok foglalataikra nézve, különböző természetűek. Az egyik a' gondolatokkal — a' másik az esméretekkel — a' harmadik az érzésekkel a' negyedik a' törekedésekkel,

kivánságokkal, és elhatározásokkal, 's azoknak törvényeivel foglalatосkodik.

Ennél fogva minden egyes philo'sophiai Tudományok az Önnöntudásnak különböző Factumaikból erednek. Így a) Az Értelem Tudományának első kútfeje, és matériás principiuma az Önnöntudásnak ez a' Factuma: Én gondolok. b) Az Esméret Tudományának: Én esmérek. c) A' Justudományának: Én tselekszem. d) Az Erköltstudományának: Én akarok.

Az Önnöntudásnak ezen Factumai közvetlenül bizonyosok. Ennél fogva leg kisebb bizonyításra sints szükségek.

118. §.

Formás, vagy fő principiumai az egyes philo'sophiai Tudományoknak.

Valamint a' Mathesisben, úgy minden philo'sophiai Tudományban vagynak fő principiumok, mellyekre, mint meg annyi központokra, és fundamentomokra, annak állításait, és tanításait vissza lehet vinni.

Minden egyes philo'sophiai Tudománynak a' tárgyát a' Léleknek valamely különös tehetsége teszi: A' Léleknek pedig minden

tehetségei, a' magok munkásságokban, állandó törvényeknek vagynak alája vettelve.

Ezek közt a' törvények közt a' leg felsők, minden egyes philo'sophiai Tudományra nézve, az esméretnek formás principiumai, mellyekből, mint első fundamentomokból, minden egyes philo'sophiai Tudományoknak állításait, és tanításait meg lehet érteni.

Ílyen fő principiumok a' gondolkodásnak fundamentomos törvényeib, mellyekre, mint meg annyi oszlopokra, épül az Érelem' Tudománya.

Ílyen első principium a' Természet' törvényében a' Jussok' fő törvénye, melyből minden Jussaink lehozattatnak.

Ílyen az Erköltstudományban az Erköltsi fő törvény, melyből a' mi erköltsi kötelességeink erednek.

119. §.

*Közönséges principiuma az egész
Philo'sophiának.*

Egy olyan közönséges principium, melyből, mint első forásból, a' Philo'sophiának

minden részeit, és minden tanításait le lehetne hozni, nints' — mint feljebb megjegyeztetett.

De még is lehet az egész Philosophia' Alkotmányában egy olyan közönséges formás, vagy leg felső principium, mely, mint egy vezér, és lelkesítő principium, az egész Philosophiának minden részeit által hatja, és minden egyes philosophiai Tudománynak fő tzelját, és törekedését kifejezi.

Egy ilyen fő principium principiuma mind a' theoretica, mind a' practica Philosophiának.

120. §.

Miben áll ez a' principium?

Ha magunkra reflectálunk, ugy találjuk: Hogy a' Léleknek természetével semmi se ellenkezik inkább, mint a' magunkal való ellenkezés, és a' következetlenség. (inconsequentia). Ellenben a' Lélek' természetével, és munkásságával semmi se eggyezik inkább, mint a' megegyezés, és a' harmonia — akár a' gondolatokra, akár az akaratra, akár a' tselekedetekre alkalmaztassék a' harmonia.

Innen a' Philosophiának se lehet felsőbb, és nemesebb tzélja, mint az emberi Elmének mindenféle munkásságában uralkodó harmonia, és megegyezés.

Következőleg ezt az általános harmoniát az egész Philosophia közönséges principiumának méltó jussal lehet tenni.

121. §.

Alkalmaztatása ennek a' principiumnak.

Az emberi Elmének munkásságában uralkodó harmonia, tzélja, és principiuma minden philosophiai Tudományoknak.

I. A' theoretica Philosophiára nézve:

1. Az Értelem Tudományának tzélja az: Hogy a' mi gondolataink eggyezzenek az Értelem' törvényeivel, és egy más közt.

2. Az Esméret Tudományának: Hogy a' mi esméretünk eggyezték a' megesmért tárgyal — következőleg hogy a' mi esméretünkben nem tsak formás, hanem egyszersmind materiás igazság is legyen.

3. Az Izlés' Tudományában: Hogy a' mi képzeink a' szép, és felséges tárgyakkal

megeggyezzenek — következőleg, hogy azokat izléssel ítéljük meg.

II. A' practica Philosophiára nézve:

A) A' Természet' törvényében:

1. A' magános Jusra nézve: Hogy az egyes embereknek külső tselekedeteik, és szabadságaik közt harmonia légyen, melyből származik az egy más mellett való elférhetés; a' tsendes, békességes, és bátorságos együtt lakás.

2. A' Nemzeti törvényre nézve: Tökélletes harmonia a' Status, és annak tagjai közt, melyből a' Statusnak élete, és egéssége származik.

3. A' Nemzetek' törvényére nézve: Tökélletes harmonia minden Nemzetek közt, melyből származik a' Világ' békessége.

B) Az Erköltstudományra nézve: Akaratunknak, és tselekedeteinknek tökéletes megeggyezése az Erköltsi törvénnyel, mint az erköltsiségnek eredeti sinor mértékével.

C) A' Vallás' Philosophiájára nézve: Minden tselekedeteinknek, 's egész életünknek harmoniája végtzélunkal, és fő rendeltetésünkkel.

122. §.

*Ennek a' principiumnak nyomdoka a'
Régieknél.*

Az emberi Elme' munkásságában uralkodó harmonia egy igen szép, és régi idea, melyet már régen Plato tanított.

Plato szerint a' Virtus, a' Makszimának, és a' tselekedeteknek az Okosság által szerzett harmoniája. Ha az emberben az Okosság parantsol, az Érzékiség pedig az Okosság parantsolatjának engedelmeskedik: ugy az ember magával harmoniában vagyon, és a' virtust követi.

Hihető, hogy ezt az ideát Plato a' Pythagoraeusoktól költsönözte, a' kik sok dolgot a' Mu'sikára vittek, 's majd minden dologban harmoniát kerestek.

Innen származott:

a) A' sphaerák' harmoniája a' Pythagoraeusoknál.

b) Az a' nagy idea, mely szerint ők a' Világot egy harmoniáson elrendelt Egésznek képzelték.

c) Az az idea, hogy a' Világ' a' harmonia' principiumai szerint igazgattatik.

Ezt a' harmoniát a' Pythagoraeusok által vitték az Erköltstudományra is. Mert ők a' Virtusnak valóságát is a' Léleknek egységébe, harmoniájába, és az Istennel való hasonlatosságba helyeztették. Ebbe helyeztette Plato is az emberi törekedéseknek, és tselekedeteknek végtzélját. a)

---

a) Plato de republica. L. IV. Tennemann's Geschichte der Philosophie. §. 98 — 100.

MÁSODIK TZIKKELY.

A' Philosophiának az emberi boldogságba való befolyása.

123. §.

Haszna a' Philosophiának.

A' Philosophiának nagy, és fontos befolyása vagon az emberre, mint erköltsi Valóságra. A' Philosophia ugyan is fő eszköz az ember értelmi, és erköltsi tökéletességének, és kimiveltetésének előmozdítására.

A' Philosophia az Igazság, és a' Virtus közt örökös harmoniát szerez. Annak hasznos, és jöltévő befolyása vagon az embernek Értelmére, Szivére, és Akaratjára.

a) Értelmére — a' mennyiben azt felvilágosítja, és az Igazságra vezeti.

b) Szívére — a' mennyiben az embernek érzéseit nemesíti; 's annál fogva az Igazságnak az Akaratba való befolyását segíti.

c) Akaratjára — a' mennyiben azt jobbitja, tökéletesíti, és a' Virtusnak tisztelőtére, szeretetére, és követésére felserkenti.

Melleyekhez képest a' Philosophia, mint a' Nap, világosít, és melegít.

124. §.

A) *Béfolyása az Értelemre.*

A' Philosophia fő eszköz az értelmi kivételődésre, és a' felvilágosodásra.

I. Tagadólag. (negative). A' Philosophia bédugja a' balvélekedések' forrásait — kigyomlálja a' hamis principiumokat — ostromolja a' tévelygéseket, melleyek az emberi tökéletességnek, és boldogságnak ellenségei. A' Philosophia nélkül a' setétség, tudatlanság, babona, Fanatismus, és a' despotismus elboritná az emberi nemzetet.

II. Tévőleg. (positive). Ugyan is

a) A' Philosophia egy élő principium, és serkentő eszköz, mely minket az igazságnak nyomozására szüntelen serkent.

b) A' Philosophia hasznos ideákat, és igazságokat hint, mellyek az emberi tökéletességnek, és boldogságnak eszközei. Következöleg bölts oktatásaival formálja nem csak a' magános embereket, hanem a' Népeket, és a' Nemzeteket is.

c) Intéseket ad a' Fejedelmeknek, és a' Törvényadóknak is, mellyeknél fogva azok boldogitói lehetnek a' Nemzeteknek.

125. §.

B) Béfolyása a' Szívre.

A' Philo'sophiának hasznos befolyása vagon a' Szívre — a' mennyiben annak érzéseit nemesíti — indulatjait mérsékli, és az Okosság' határában tartoztatja.

A' Szív megnemesedésének különös befolyása vagon az erköltsi characterbe. Mert a' leg hasznosabb igazságok, és a' leg szebb principiumok is csak a' Szívnek érzéseinél fogva folyhatnak bé az embernek akarátjába, és tselekedeteibe.

A' Szívnek érzése, és befogadó tehetsége nélkül hijába való minden Tudomány — elveszett fundus a' leg szebb erköltsi tanítás is.

Következöleg a' Szív segíti a' Virtusnak gyakorolhatását.

C) *Béfolyása az Akaratra.*

A' Philo'sophiának, az Akaratra nézve, az a' befolyása vagy on, hogy az embernek erköltsi kímivelődését előmozdítja.

A' Philo'sophia tanítja, és felvilágosítja:

1. Természeti Jussainkat.

a) Az egyes emberek' jussait közönsegesen.

b) A' Statusnak, és a' Status polgárjainak jussait.

c) A' Nemzeteknek egy más iránt való jussait.

A' Jussok' fő törvényénél fogva harmóniát törekedik eszközölni mind az egyes emberek, mind a' Status, és annak tagjai, mind pedig a' Nemzetek, mint erköltsi Személyek, közt.

2. Tanítja Kötelésségeinket. A' Philo'sophia az erköltsi életnek minden viszonyaiban igazít minket a' Lelkiesméretnek szavára, és az Erköltsi törvényre, mely, okos természetünknel fogva, minyájunknak lelkébe örökös betükkel béiratott. Ennél fogva minden állapotainkban, és helyhezte-téseinkben erköltsi tiszteinket kiszabja.

3. Tanítja végtélunkat, és rendeltetésünket, melynél fogva mi az erköltségnek vég nélkül való gyakorlására — egy boldog halhatatlanságra, és a' véghetetlen tökéletesedésre rendeltettünk. Ezen végtélunknak elérhetését, és bételjedését a' Világnak isteni igazgatása alatt reménylhetjük.

127. §.

D) Béfolyása a' Népeknek, és az Emberiségnek sorsába.

A' Philo'sophiának befolyása vagon nem tsak az egyes emberek' formálásába, és mivelésébe, hanem a' Nemzetek' sorsába, tökéletességébe, és boldogságába is.

Ugyan is a' Philo'sophiának hasznos ideái, igazságai, principiumai, és tanításai az Oskolákból kihatnak, és által mennek az életbe, és a' Nemzetnek nagy massájában elterjedvén, azt az erköltségre, és az emberiségre észrevehetetlenül formálják.

Béfolyása vagon az Emberiség' állapotjába is. Mert mikor a' Philo'sophia az igazságot, az erköltséget, és a' Vallásosságot terjeszti, és előmozditja, ugyan akkor egyszerűs mind gátot téssen az erköltsök megrom-

lásának, a' Vallástalanságnak, a' babonának, és a' Fanatismusnak eleibe. Következőleg az erköltsi alásűjjesés ellen az egész Emberiséget oltalmazza.

128. §-

E) Béfolyása a' Tudományokba.

A' Philo'sophiának hasznos befolyása vagon a' több Tudományokba; az egyikbe nagyobb, a' másikba kissebb mértékbe. Nints az emberi esméretnek egy ága is, melyben a' Philo'sophia' principiumai nélkül teljességgel ellehetnének.

a) Közönségesen, minden Tudományokat tsak a' Philo'sophia' principiumai szerint lehet tudományos formába, és rendbe szedni. És így minden Tudomány a' Philo'sophiának köszönheti a' maga tudományos characterét.

b) Némely Tudományok a' magok principiumaikat vagy egészen, vagy rész szerint a' Philo'sophiától költsönözik.

c) A' Philo'sophia határozza meg minden Tudományban az esméretnek kútféjét — az esméretek bizonyosságának grádussát — a' Tudománynak tzélját, hasznát, és az em-

beri természetnek rendeltetésével való összefüggését.

129. §.

I. A. Theologiába.

A' Theologia a' Philo'sophia' segedelme nélkül el nem lehet.

a) A' Theologia feltézi az Okosság Vallásának principiumait, mellyekkel minden kijelentett Vallásnak, (ha az, az isteni eredethez számot akar tartani) meg kell egyezni.

b) A' Philo'sophia határozza meg a' Theológiának, és a' Vallásnak helyes képzetét.

c) Az Okosságnak principiumai által meghatározza az igaz revelatio characteréit, 's annál fogva megmutatja, hogy mellyik Vallást lehessen Istentől származottnak tartani.

Egy általjában, minden Időknek tapasztalása azt bizonyítja: Hogy a' Philo'sophia mindenkori sorsának, és állapotjának felette nagy befolyása vólt a' Hittudomány' állapotjába. A' tökéletességnek a' millyen gráditván állott a' Philo'sophia, a' Theológiának tökéletesebb, vagy hijjánosabb állapotja is mindenkor ahoz szabta magát.

II. A' szerzett Jussok' Tudományába.

A' szerzett Jussok' Tudománya (Jurisprudencia positiva) felteszi a' Philo'sophiának — nevezetesen a' Természet törvényének principiumait.

1. A' Philo'sophia fejtí ki a' Jusnak képzetét, és természetét.

2. Meghatározza azt a' feltételt, a' mely alatt minden emberek békességesen élhetnek egy más mellett. Ez a' feltétel, a' külső szabadságnak költsönös megszorítása.

3. Kimagyarázza, és fejtí az embernek természetes jussait. a) Az egyes embereknek. b) A' Statusnak, és a' Status polgárjainak. c) A' Nemzeteknek egy más iránt való jussaikat.

4. A' szerzett törvényeknek belső jóságát, az az: az igazság' principiumaival való megegyezését a' Philo'sophia' principiumai szerint lehet megítélni.

5. A' szerzett Jussok' Tudománya a' Philo'sophia' segedelmével nyer magának tudományos formát.

6. Minden szerzett Törvényadás' a' Philo'sophia principiumainak alkalmaztatása, és használása által léssen tökéletesíthető.

III. A Politikába.

A' Philo'sophia' principiumai b'efolynak a' Politikába, vagy a' Statusok igazgatásának Tudományába.

A' Politika a' népekre nézve tsak azon feltétel alatt lehet hasznos, ha az, az igazságnak örökös törvényeivel megegyezik. (Dikaeapolitika)

A' törvényes Constitutiok' principiumai is a' Természet' törvényéből vétettetnek. Annak segedelmével lehet meghatározni a' Status' polgárjai közt lévő, és lehető törvényes relatiokat. Annak segedelmével tökéletesíthető a' Constitutio.

Ezt bizonyítja minden Idöknek Historiája.

IV. A Nevelés' Tudományába.

A' Nevelés' Tudománya a' maga principiumait a' Philo'sophiától költsönözi.

A' Philo'sophia állapítja meg azt a' fő tzel't, a' melyre az embernek ki kell formáltatni.

A' Philo'sophia mutatja meg a' módokat, és eszközöket, a' mellyek által az embernek

Értelme, Szíve, és Akaratja erre a fő tzel-
ra kiformáltathatik.

133. §.

V. A' Természet' Tudományába.

A' Philo'sophiának a' Természet' TUDO-
mánnýába is nagy befolyása vagyón.

1. A' Philo'sophia, az Értelemnek ter-
mészetéből, kifejtí a' természetnek közönsé-
ges törvényeit, mellyeket a' tapasztaláson
épült Természet' Tudományá előre feltészen.

2. A' Philo'sophia a' metaphysikai tisz-
ta megfogásokat, és principiumokat a' tapasztalható természetre alkalmaztatja, és a' természet' törvényeit, a' tapasztalás' befolyása nélkül, a' tiszta okosság' útján nyomozza.

Innen a' Természetnek metaphysikai Tudományá az Okosságon épült Physiká-
nak (Physica rationalis) is neveztetik, és ellenébe tétetik a' tapasztaláson épült Physikának. (Physica empirica)

3. A' Philo'sophia az egész Természet Tudományának tudományos formát ád az által, hogy minden természeti jelenéseket egy principiumra törekedik vissza vinni — t. i. a' vonzó, és a' vissza taszító erőre. a)

4. A' Philo'sophia regulákat szolgáltat a' helyyes, és fundamentomos tapasztalástételekre, és észrevételekre.

5. A' Philo'sophia a' Természettudományából a' balvélekedéseket, a' babonát, és a' megsalattatásokat el tartoztatja.

-
- a) A' dynamicum Systemát előadta: 1. Kant azon Munkájában, melynek tizimje: *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*; Riga. 1787. 2. T. Ertsei Dániel Ur, Debr. Prof. azon *Dissertatio* jában, melynek tizimje: *Dissertatio, in qua Summa Systematis dynamici in Physica Disciplina capita exponuntur, et pensitantur*. Göttingae. 1805.

134. §.

VI. Az Orvosi Tudományba.

Béfolyása vagon a' Philo'sophiának az Orvosi Tudományba.

A' Philo'sophia határozza meg a' Testnek, és a' Léleknek képzetét — előadja azokat a' jelenéseket, mellyek a' Testnek, és a' Léleknek költsönös öszveköttetéséből származnak — kimagyarázza a' Lélek' betegségeit, és azoknak kútfejeit. Ennél fogva az Orvosnak intést ád azoknak orvoslására.

A' Testnek betegségei gyökereznek néha a' Lélekben, és a' Lélek' betegségei a' Testben. A' kettő közt elválhatatlan egység lévén, a' Philosophus, és az Orvos egy mást költsönösön segítik, és a' Lélek, 's Test betegségeinek orvoslásában igen sokszor egy kézre dolgoznak.

135. §.

VII. A' Nyelvtudományba.

A' Nyelvtudománynak fundamentoma a' Philosophia.

Minden különös Nyelvek feltésznek egy közönséges, vagy philosophiai Nyelvtudományt, mely minden Nyelveknek fundamentomát magában foglalja.

Ez a' közönséges, vagy philosophiai Grammatica pedig egészen a' Philosophia' principiumain fundáltatik.

Ez a' közönséges, vagy philosophiai Nyelv egy mérték, mely szerint minden különös Nyelvnek betség, és érdemét meg lehet itélni. a)

---

a) Erről többet az Anthropologiában A' philosophusi Grammatikáról irt Kolmár György, Magyar Fi.

Praecepta Grammatica, atque specimina Linguae philosophicae, seu universalis. Berolini. 1772.

136. §.

Történetes kárai a' Philosophiának.

A' valódi Philosophiának, mely a' felvilágosodást az erköltsiséggel, és a' vallásossággal egybeköti, az emberre, és a' polgári Társaságra nézve mindenkor jóltévő befolyása vagyon.

De a' fattyu Philosophiának (mely a' Philosophia' nevére érdemtlen) lehetnek káros következései.

A' Philosophia, ha elveszti a' maga erköltsi tendenciáját, lehet veszedelmes — szint úgy, mint az, a' ki az égő fáklyával eszte-lenül bánik, 's azt gonosz tzelra fordítja, lehet szerző oka egy rettenetes égésnek.

A' jozan Philosophia mellett voltak fattyu Philosophiák is, a' mellyekben az Emberiségnek leg drágább, és leg szentebb tárgyai az ábrándozo Phantá'sia szüleményeinek nevezettek. Lerontatott ezekben az Erkölts, és a' Vallástudomány, mellyeknek helyét az Egoismus, vagy Önnkorság, a' Materialismus, a' Fatalismus, Scepticismus, és az Atheismus foglalta el. a)

a) Illyen Philosophiát foglalnak magokban a' következő Munkák:

1. Lucretius, de rerum natura.
2. Systeme de la nature, ou des loix du monde physique, et moral, par M. Mirabaud. II. Tom. á Londres. 1770. Ez a' Munka vastag Materialismust, és Atheismust tanít. Igazi Szerzője Baró Hollbach.
3. Lamettrie, L' Homme machine. Leyden. 1748.

137. §.

Literaturája az Encyclopaediának.

A' Philosophia Encyclopaediájának újabb Rajzolatjait lehet találni a' következő Munkákban:

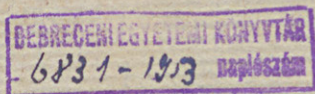
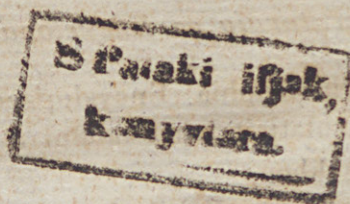
1. Kant, Kritik der reinen Vernunft — azon Tzikkelyben, melynek tzimje: Architectonik der reinen Vernunft, a' 860-dik, 'sat. lapokon.
2. Mellin, encyclopaedisches Wörterbuch, ezen tzim alatt: Philosophie.
3. Jákob (Hálai Prof.) ezen Munkájában: Allgemeine Logik, und kritische Anfangsgründe der allg. Metaphysik. Halle. 1788.

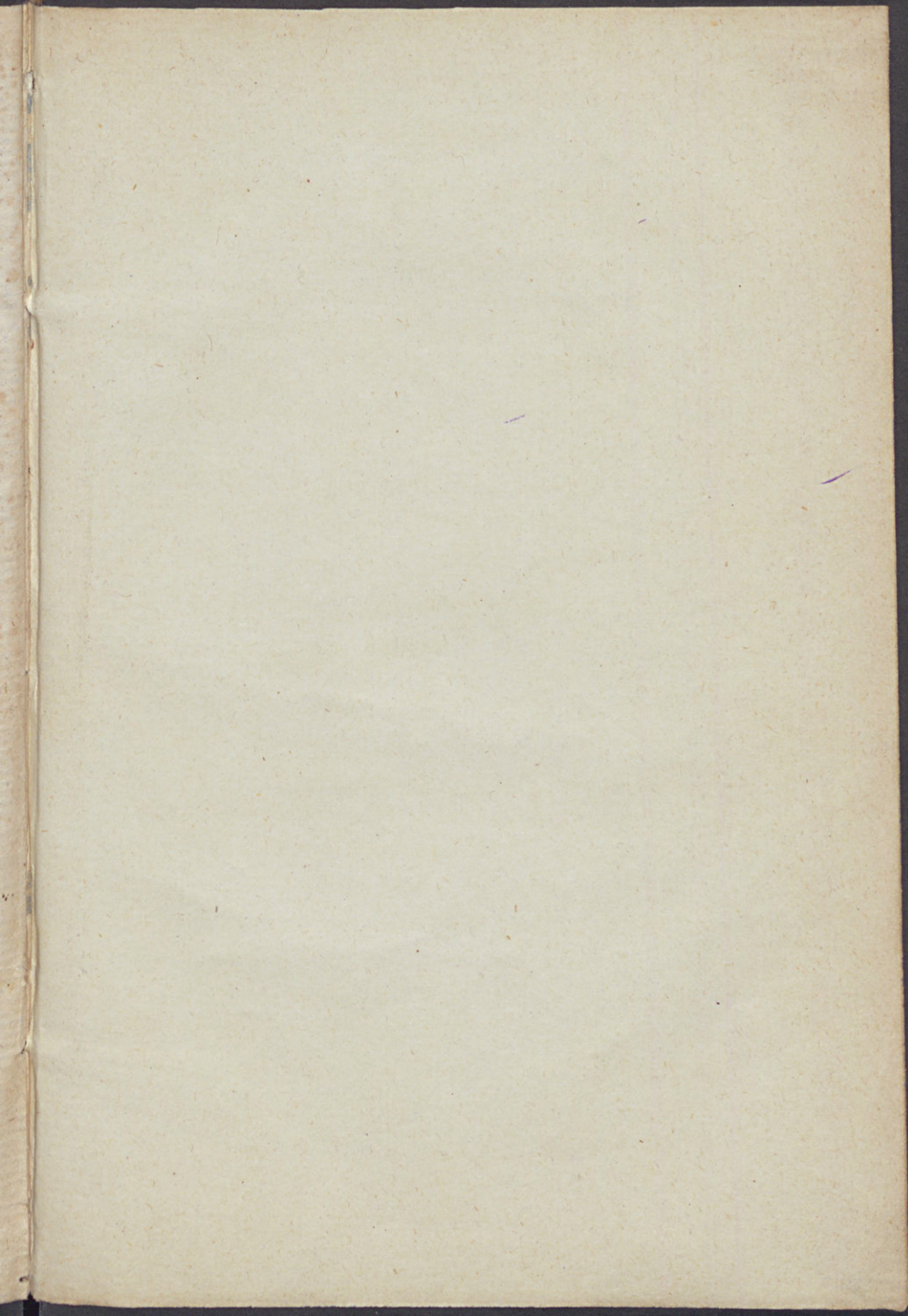
4. Heydenreich (Lipsiai Prof.) Encyclopaedische Einleitung in das Studium der Philosophie. Leipzig. 1793.

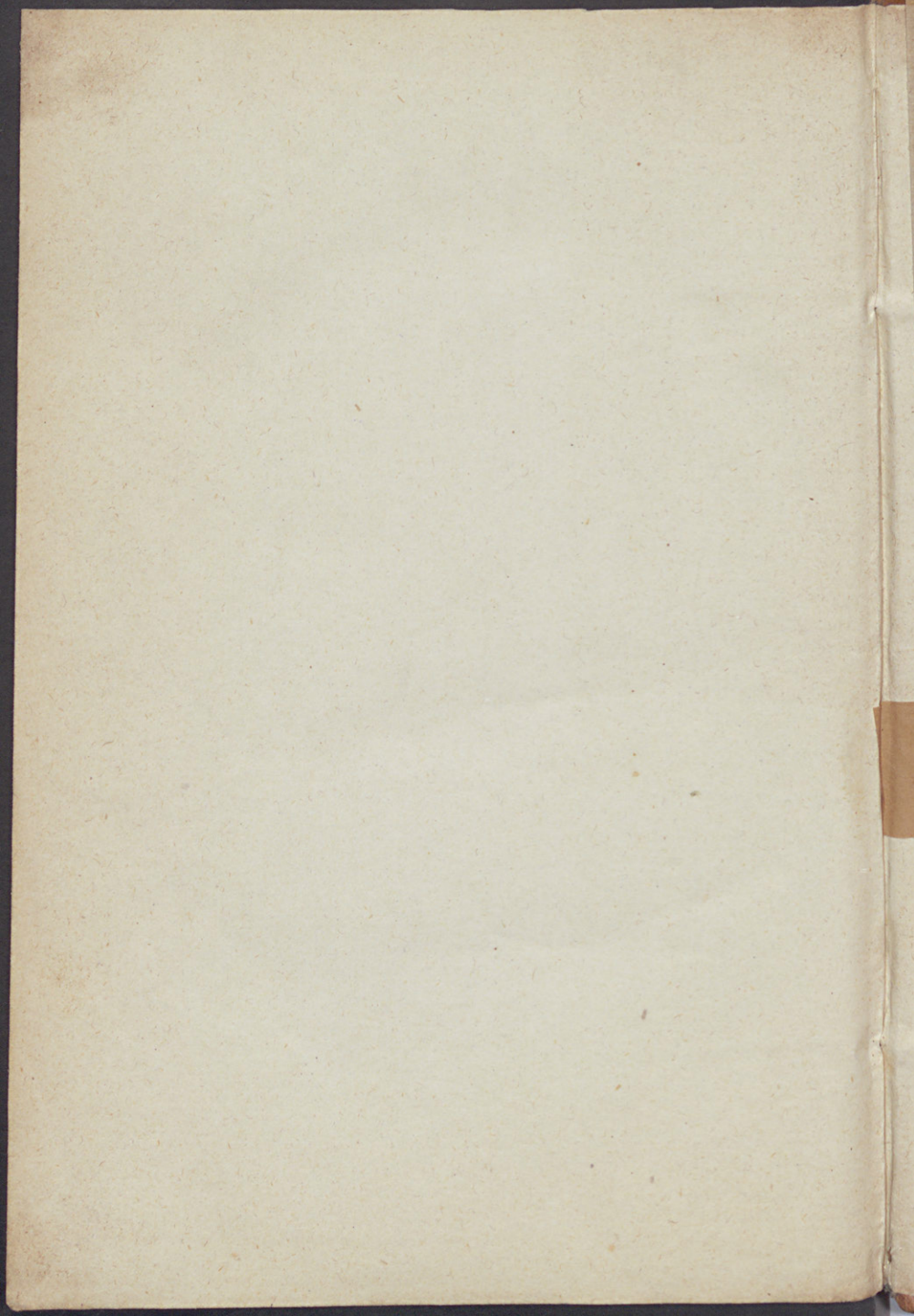
5. Eschenburg, Lehrbuch der Wissenschaftskunde. Berlin, und Stettin. 1800.

6. Krug (Lipsiai Prof.) Die Fundamentalphilosophie. Züllichau, und Freystadt. 1803.

7. Schulze (Göttingai Prof.) Encyclopaedie der philosophischen Wissenschaften. Göttingen. 1818.

756142

756142

756142

